V zajatí negativizmu a relativizmu
Naše kultúrne dedičstvo v kríze

George Virsik

Whittaker Chambers ... died despairing: " ... it is idle to talk about preventing the wreck of Western civilisation. It is already a wreck from within. This is why we can hope to do little more now than snatch a fingernail of a saint from the rack or a handful of ashes from the fire, and bury them secretly in a flower pot againts the day, ages hence, when a few men begin again to dare to believe that there was once something else, that something else is thinkable, and need some evidence of what it was and the fortifying knowledge that there were those who, at the great nightfall, took loving thought to preserve the tokens of hope and truth. "

[Citované v Colson Charles, Against the Night, Servant Publications, 1999, str. 110.]

Vychádzajúc z tejto emocionálnej a príliš pesimistickej diagnózy je mojím úmyslom dopracovať sa k racionálnejšiemu a dúfam aj optimistickejšiemu východisku. Pôjde o sériu prác v angličtine. Táto úvaha je slovenskou, rozšírenou (čo sa týka slovenskej a nemeckej situácie) verziou prvého pokračovania v tejto sérii. Jej anglická verzia má názov *Caught in negativism and relativism: Our cultural heritage in a crisis*. V najhoršom prípade však tieto riadky, či celá séria, poslúžia ako jedna taká hŕstka popola, ktorú spomína Chambers ...

Musím sa však ospravedlniť, že pojem "kultúrne dedičstvo" — v slovenskom kontexte, hlavne náboženskom, nazývané tiež "dedičstvom otcov" — tu nebudem definovať. To isté platí o pojme Western heritage. Nech postačí iba to, že pôjde o kresťanské kultúrne dedičstvo (teda nie iba jeho náboženskú zložku), ktoré má svoje racionálne korene v gréckom, helénskom svete, svoje morálne v judaizme a v modernejšej dobe k nej patria najrôznejšie myšlienkové smery, osvietenstvom počínajúc a vari postmodernizmom končiac.

Nemal som odvahu prekladať nemecké a anglické citáty, preto ich uvádzam iba v originále.

Tento pokus o analýzu bude tu ilustrovaný a odvodzovaný z troch kontextov:

(1) *anglosaský svet*,[1] ako typický pre to čo sa nazýva západným dedičstvom, verzia, ktorá je najviac otvorená a prístupná ostatnému svetu;

(2) *nemecký svet,*[2] ktorý vidím ako typický pre európsku verziu ('kontinentálnu' v anglosaskej terminológii) západného dedičstva;

(3) *slovenský kultúrny mikrosvet* [3] .

Slovenskú situáciu si ponechávam iba ako ilustráciu 'pod čiarou': predstavuje totiž príliš malú arénu pre to, aby sa na nej dali rozvíjať hodnotenia či prognostiky so všeobecnejšou platnosťou. Pre tie sú vhodnejšie globálnejšie scény, nemecká i anglosaská. Sú však aj oveľa zložitejšie.

Súčasná kríza kultúrneho západu — či už daná skutočnosťou, alebo iba strachom z budúcnosti — vychádza z dvoch ohrození

(a) *externého*, daného demografickými zmenami, nutným prisťahovalectvom nosičov 'cudzích' (teda nezápadných) kultúr;

(b) *interného*, daného negativistickým prístupom k vlastnej tradícii. Nielen čo sa týka národnej identity[4] a histórie kde je akiste pravdou, že nielen Nemci ale aj Slováci a nakoniec aj Američania či Briti a Australania majú dôvody dívať sa negatívne na niektoré etapy svojej histórie, nie však tak defetisticky ako sa to robí v rámci dnes akosi módneho myšlienkového systému, ktorý v anglickom svete nazývajú *political correctness* a ktorému sa tam holduje pod rôznymi rúškami *cultural studies*.

---

[1] v ktorom som žil (31 rokov v Melbourne) a najviac aj čítal;

[2] v ktorom žijem od roku 1999 a v ktorom som sa kedysi skrze otca prvý raz zoznamoval s naším západným kultúrnym dedičstvom;

[3] v ktorom som vyrastal a premýšlaniu nad problémami ktorého som venoval veľa svojho emigrantského času;

[4] Porovnaj napr. tvrdenie v DER SPIEGEL z 2.10.2000 (str. 172): " Der Nationalstolz der Deutschen ... hält sich in Grenzen: Bei der Bewärtung europäischer Länder in einer Umfrage rangierte hinter Deutschland nur noch die Slowakei"

Viac o tomto neskôr. Tento negativizmus zasahuje aj najzákladnejšie piliere racionálneho myslenia, vrátane oblastí prírodných vied. Tejto téme je venovaná druhá časť úvahy.

To druhé ohrozenie je o to nebezpečnejšie, že vedie k vnútornému kultúrnemu rozkladu západného sveta, neschopného potom viesť sebavedomý dialóg s externým, demograficky i vitálne stále silnejším partnerom. Bassam Tibi [5] to vraví veľmi výstižne .

Dieses Verhalten der Selbstverleugnung bis hin zur Aufgabe der Identität der eigenen Zivilisation wird nicht gewürdigt. Und zwar mit recht! Wer so etwas mit seinen Wurzeln, seinen Normen und seiner Kultur tut, hat dem anderen nichts mehr zu bieten, oder keine Identität. Im Gegenteil, er wird als 'dekadent' empfunden.
TENDENZEN-Gespräch — Nov. 2000

Externé ohrozenie dobre, hoci príliš pesimisticky, charakterizuje takýto citát z DIE LITERARISCHE WELT 14.10.00, str. 9:

Während das Christentum den Unterschied von Religionsgemeinschaft und säkularer Gesellschaft heute weithin respektiert, ist der gegenwärtige Islam eine Religion, die alle Lebenssphären einschliesst. Die 'Vermischung von geistlichem und weltlichem Bereich' so Rémond, 'geht noch viel weiter, als wir sie aus den mittelalterlichen Gesellschaften kennen.' Mithin, so wäre zu vermuten, könnten sich in Mitteleuropa Gesellschaften in der Gesellschaften herausbilden die, weil sie sich im Geiste des Islam gegen Verweltlichung stellen, die die entchristlichte Traditionsgesellschaft einer Zerreissprobe aussetzen. Die Zufriedenheit mit der religiösen Mündigkeit sähe sich einer harten Dogmatik gegenüber, die in den Hohlräumen der forcierten Verweltlichung Einzug gehalten hat.
Ulrich Wanner über das Buch *René Rémond, Religion und Gesellschaft in Europe (C.H. Beck München 2000)*

To isté číslo DIE LITERARISCHE WELT má aj pochmúrne, ale bohužiaľ tiež dosť výstižné, slová na tému interného ohrozenia:

Die Katastrophe, um die es geht, ist noch nicht zu Ende. Man könnte sogar sagen, sie hat gerade erst begonnen. Die gewaltige technologische Beschleunigung verhindert, dass sich eine kohärente Sicht der Welt stabilisieren kann, die eine halbwegs sichere Existenz des Menschen auf der Erde ermöglichen würde. Die Zivilisation entwickelt sich in eine andere Richtung als unsere Hoffnung. Die Menschheit rast blind auf eine grosse Verwandlung zu, die einen ganz anderen Menschen hervorbringen wird als den, den wir kennen und mit dem wir eins sind. ... Der Preis der Wahrheit ist die Degradierung. Im Leben führt sie zum Chaos, in der Kunst zur Krise der Form, die unter den verschiedensten Namen auftritt: Relativismus, Deconstruktion, Postmoderne, New Age.
Antoni Libera (aus dem Polnischen G. Gnauck)

K obom ohrozeniam a ich interakcii, sa ešte vrátime. Najprv však niekoľko osobných postrehov.

Po svojom príchode do Nemecka roku 1999 a vnorenia sa do nemeckej, alebo všeobecnejšie európskej, perspektívy dívania sa na svet som začal podliehať viac ako predtým nostalgii. Akémusi vedomiu, že patrím ku 'kultúrnej rase', ktorá je odsúdená na vymretie (vrátane priemetu do slovenského mikrosveta). hľadal som 'winnetouvské riešenie': vžíval som sa do role, chtiacej byť paralelou postoja, elitných príslušníkov iných kultúr a rás, ktorí pred storočiami museli ustúpiť kultúrne aj mocensky silnejším nosičom západnej judeo-kresťanskej civilizácie. V týchto riadkoch sa však pokúsim dať svojím dojmom racionálnejší rámec a načrtnúť možné súvislosti. V článkoch, ktoré budú následovať (asi už iba v angličtine) by som chcel byť konštruktívnejší a dúfam aj optimistickejší vo svojich prognózach. Moje matematické pre-dispozície ma budú asi nútiť zaujať abstraktnejší zorný uhol, dúfam však, že sa mi podarí niečo viac ako iba jalové špekulácie.

Čo sa týka demografickej situácie, je naozaj ľahko možné, že Kosovo je predobrazom budúcich problémov Nemecka, a či celej Európy. Kedysi na tradične srbské a historicky pre Srbov dôležité

[5] Narodený r. 1944 v Damašku, študoval sociológiu, filozófiu a históriu vo Frankfurte a je dnes profesorom medzinárodných vzťahov na univerzite v Göttingene kde prednáša islamológiu, odbor, ktorého je sám zakladateľom. Vo svojej nedávnej knihe *Europa ohne Identität, die Krise der multikulturellen Gesellschaft,* (C. Bertelsmann Verlag 1998/2000) sa prihovára za európsku Leitkultur, ktorá jediná môže zaručiť spolužitie rôznych kultúr na európskej pôde.

Kosovo pole sa prisťahovalo pár Albáncov, detaily myslím nie sú dôležité. Tí sa množili a množili bez toho aby sa asimilovali a dnes sú tam vo väčšine. Obávam sa, že Nemecko čaká podobný osud čo sa týka Turkov, hoci iste nie v našom živote, a asi ani v živote našich detí. Francúzi majú Arabov, nie Turkov. Spoločné ale majú, že sa neasimilujú ani po dvoch generáciach. Patria k náboženskému, ergo kultúrnemu, Islamu v európskej tradíci neasimilovateľnému.[6] Alebo, že by asimilácia bola len otázkou času? Židia patrili po stáročia v kresťanskom svete k neasimilovanému náboženstvu, ergo kultúre. Až po osvietenstve sa kultúrne nielenže asimilovali, ale patria k čelným tvorcom tejto novej verzie západnej civilizácie. Vari Spinoza symbolizuje ich výstup z mysliteľského ghetta.

Neasimilovateľnosť však nesúvisí iba s náboženskou odlišnosťou — a čím odlišnejšie náboženstvo tým aj menšia asimilovateľnosť[7] — ale aj s ich vitálnosťou. Nielen kultúrno-náboženskou ale aj demografickou. Myslím táto ich dvojitá životaschopnosť, kultúrna i demografická, v porovnaní s flegmatickým, opäť kultúrne i demograficky, pôvodným obyvateľstvom, napr. nemeckým, má a bude mať trvalé následky na tvárnosť budúceho Nemecka, či Európy.

Demografické zloženie, možno regulovať (rozumnou prisťahovaleckou politikou), príval však zastaviť nemožno. Morálne i racionálne vierohodnou alternatívou 'rechtsextremistického' myslenia však nie je pštrosie strkanie (kultúrnej) hlavy do (multikulturárneho) piesku, ale konštruktívny dialóg s prístupnými predstaviteľmi iných kultúr. Dôležité a pozoruhodné sú tu myšlienky o Euro-Islame už citovaného 'liberálneho' moslima Bassam Tibiho. Euro-Islam ako protipól či doplnok judeo-kresťanskej Európy? Problémom tu je, čo si zdá sa ani Tibi dobre neuvedomuje, že v kresťanskej kultúre je už prakticky dokončený proces diferencovania náboženskej a sekulárnej zložky, v Islame však nie. K tejto téme sa ešte vrátime.

Čo sa však týka vnútorného ohrozenia našej tradičnej kultúry tu myslím sa oplatí brániť a hľadať niečo konštruktívnejšie. Lebo toto ohrozenie je oveľa nebezpečnejšie než 'nebezpečenstvo' z demografickej invázie 'cudzích'. Mám tu na mysli nielen to čo spomína Tibi v citovanej pasáži, ale aj myšlienkové či ideologické smery, ktoré síce vyšli z našich tradícií, svoje naplnenie však vidia predovšetkým v negativistickej, až deštruktívnej interpretácii vlastnej identity, vlastnej tradície (vari nie náhodou nazval Derrida svoju filozófiu *déconstructionisme*).

Najprv zasa trochu osobnej perpektívy. Hoci mám v sebe aj nemeckú výchovu, jasnejšie som si to začal uvedomovať až v Austrálii pri čítaní Hans Kohnovej *The Mind of Germany* (rok prvého vydania 1960). On ako aj iní jeho súčasníci sa snažili prezentovať nemecké kultúne dedičstvo predovšetkým v Goetheovej a Schillerovej proti-nacionalistickej tradícii, vidiac vo Vater Jahnovi, Wagnerovi atď degeneráciu, a v Hitlerovi ovšem úplnú zradu, tejto tradície. Predstavovali nemecké dedičstvo v jeho pozitívnej tvári.

Rovnako mi kedysi nemecké kultúrne dedičstvo podával i môj otec. Pritom on nebol Nemcom a 'nemeckú krv' nemal ani ten lekár, myslím Grék, ktorý mi roku 1976 vo vlaku niekde medzi Hamburgom a Duisburgom s nadšením rozprával o Nemecku kde žil už niekoľko rokov a považoval ho

[6] Dôležitosť náboženskej odlišnosti pre neasimilovatelnosť ani po storočiach možno ilustrovať aj na slovenskom prípade hoci v miernej forme, lebo tam sa jedná iba o kresťanský kontext: Slováci, ktorí sa pred vyše dvesto rokmi vysťahovali do Juhoslávie, išli do Chorvátska pokiaľ boli katolíkmi, zatiaľčo evanjelici išli na pravoslávnu Vojvodinu. Katolíci sa v Chrovátsku už de facto asimilovali nie však evanjelici na Vojvodine v pravoslávnoim obklúčení. Melbourne má mimo Juhoslávie najviac juhoslovanských Slovákov a aj tu je badať rozdiel. Slovenskí luteráni zo Srbska majú aj v Melbourne svoje vlastné kostoly a spolky, žijú v akýchsi quasi-ghettach. Slovenskí katolíci z Chorvátska v Melbourne však, až na malé výnimky, už chodia do chorvátskych kostolov a pravdepodobne sa aj zväčša už hlásili pri sčítaní ku *Croatian ethnicity.*

[7] Melbourne má asi rovnaké percento Grékov ako Kolín Turkov, tí sú však oveľa menej 'viditelní', obzvlášť v ďalších generáciach, než Turci v Kolíne.

za svoj domov. O Holocauste nehovoril lebo bolo samozrejmé, že aj on aj ja sme o tom vedeli. Vtedy ma prvý raz napadlo, že niekto môže byť Nemcom aj *a posteriori,* kultúrnym spolucítením. Môže byť Nemcom, aspoň teda čiastočným, bez toho aby mal 'nemeckú krv'. Nie ironicky ako napr. nedávno Ustinov keď vraví, že je "etnicky špinavý a hrdý na to" lebo má britské, francúzske aj nemecké "korene" (FAZ 20/11/ 00). Áno odsúdeniahodná je nie natoľko hrdosť na kultúrnu príslušnosť, ako hrdosť na rasovú či biologickú príslušnosť, apelovanie na 'hlas krvi'. Niekedy v tých rokoch aj ja som sa začal sympatickejšie dívať na slovenský boj o vlastnú identitu, bez toho aby som sa musel biť do prs, že mám 'slovenskú krv'.

Mám dojem, že ten grécky lekár aj môj otec viac poznali nemeckú kultúru, viac boli jej nositeľmi, ako mnohý rodený Nemec, o dnešnej generácii ani nehovoriac. Jestvuje veľa takých príkladov, kde Ne-slovák, Ne-nemec, Ne-európan je lepším nositeľom slovenskej, nemeckej, európskej kultúry než mnohý iný, ktorý by do nej mal patriť rodom.[8] Toto je celkom samozrejmé. Z toho však chcem vyvodzovať, že *'dedičstvo otcov', ktoré je svojím pôvodom viazané na demograficky odumierajúcu základinu, môže prežiť len vtedy ak získa čo najviac kvalitných externých nositeľov.* A takých získa iba ak bude atraktívne podávané.

Prečo však chcieť aby sa zachovali i 'nepatrné' a 'zastaralé' kultúry? Dôvody sú tie isté ako keď chceme aby sa zachoval každý živočíšny či rastlinný kmeň či rod. V obmedzení na etnické, národné kultúry som to raz podal takto:

The smallest flower living in the dirtiest soil is estetically preferable to the most magnificent plant made of plastic. We have learned that. We still have to learn that the same is true about natural and artificial cultures.

So it is not so much a matter of patriotism but it is becoming more and more everybody's duty towards humanity as a whole, to contribute to the preservation of that part of the 'ethnic ecosystem' which each person is familiar with, either through having been born into, or through contacts. One day our grandchildren will look at all national heritages, Hungarian, Slovak, but also German or Russian, as needing preservation, and if necessary protection, irrespective of their past rôles in history. Just as we feel today that every species of our animal world needs to be preserved, and if necessary protected, herbivorous but also carnivorous.

[Slovak-Hungarian Relations, past, present and future, Europa Ethnica 47(1990), 13–22]

Nechám stranou otázku kým a kedy bola slovenskosť atraktívne podávaná lebo sa chcem sústrediť na nemecký prípad, ktorý je iste typickejší pre celoeurópske dedičstvo ako slovenský. V nemeckej situácii ide o rozdiel medzi tým ako nemecké kultúrne dedičstvo podávali Hans Kohn, môj otec či ten grécky lekár a tým ako ho vidím podávané dnes v nemeckej televízii a v tlači. Mladí sa dobre že nehanbia za to, že sú Nemci. Nehovorím, pravda, o *lunatic fringes*, 'rechtsextremistoch', s ktorými neprichádzam do styku.

Neviem, čo ich učili v škole, viem však ako to bolo napr. v Austrálii. Moja dcéra si namiesto dejepisu ako celostne súvislého predmetu mohla vybrať iba rôzne šesťtýždňové *units*, a potom ich podľa svojho priania kombinovať. Hotová pedagogická somarina, ale o to tu teraz neide. O nemeckej histórii tam bola iba jedna. Volala sa *Hitler's Germany*. Teda austrálske deti (dúfam len tie, čo si dejepis nevybrali ako maturitný predmet), pre ktoré *Germany* bolo práve tak exotické slovo ako pre nás

[8] Ja sám, keďže mám slovenské školy, som v Melbourne platil za lepšieho znalca slovenčiny a slovenských dejín, ako deti povojnových emigrantov, ktorí výchovou boli hrdí na svoju 'slovenskú krv', so slovenskou kultúrou však nemali kontakt. Zasa 'roduverní Slováci', ktorí dlhé roky emigrácie prežili v Nemecku majú nielen lepšiu znalosť nemeckého jazyka, ale aj histórie a literatúry, ako ja, ktorého k svojmu nemeckému dedičstvu viažu najskôr nostalgické putá.

A napadá ma príhoda hneď po príchode do Austrálie keď som jedného Tamila, utečenca zo Sri Lanky, chcel poučovať o klasických základoch európskej kultúry, až ma začal opravovať, lebo on doma bol učiteľom grécko-rímskych, klasických, štúdií. Tento Tamil bol iste lepším nositeľom nášho (grécko-rímskeho) 'dedičstva otcov' než ja.

Do tretice, DER SPIEGEL nedávno (30.10.00) referoval o černochovi-muzikantovi z Berlína, ktorý sebavedome nosí tričko s nápisom "Ich bin stolz ein Deutscher zu sein."

kedysi Nový Zealand či čo, sa nemali z nemeckých dejín naučiť nič iba Hitlerove zverstvá! Taká istá situácia asi nie je v Nemecku, ale ten negativistický postoj k nemeckosti tu pretrváva, aspoň tak to ja vidím. A bolo to i vlani ešte predtým ako začala séria správ o vyčíňaní 'rechtsextremistov'!

Čo sa však mne zdá povážlivé, je to, že útoky na kultúrnu tradíciu a identitu sa nevedú iba proti Nemcom. Hoci nemožno ani len porovnať škvrnu, ktorú Holocaust zanechal na nemeckej histórii so 'škvrnou' za akú by sa mali vraj kajať Australania za to, že ich predchodci kedysi neobsadzovali Austráliu v rukavičkách (podobne prípad Američanov), predsa sú *politically correct* klišé používané v prípade austrálskom (aj americkom) temer podľa tej istej šablóny ako v prípade nemeckom.[9] Takže človek zabudne na špecifikum Holocaustu, kde málo čo je vysvetliteľné a nič nie je omluviteľné, a začne hľadať dôvody, prečo sa temer s tou istou intenzitou negatívne interpretujú aj iné situácie z 'našich' dejín, kde mnohé je časovým kontextom nielen vysvetliteľné, ale často aj omluviteľné. A nachádza spoločného menovateľa v trende (nie, neidem rozvíjať žiadne *conspiracy theories,* problém je to oveľa komplikovanejší) k násilne negativistickej interpretácii histórie a nepriamo celého nášho západného (kresťanského) dedičstva.

Sem patrí (iba na prvý pohľad prekvapujúco) pod kepienkom rešpektovanej *political correctness* znovu oživovaná teória i prax 'hlasu krvi', pravda z iných kútov než sme boli zvyknutí: Priznávajú sa určité práva či privilégia jednotlivcovi nie podľa osobných potrieb či zásluh, ale podľa toho do akej skupiny sa narodil. Predtým to bola smutne známa príslušnosť k nadradenej rase, dnes to je príslušnosť k takzvaným *minority groups,* napr. austrálski domorodci, americkí černosi, homosexuáli atď [10]. Lebo, podľa tejto teórie, krivdy — skutočné alebo domnelé — napáchané v minulosti na príslušníkoch tej-ktorej *minority group* sa majú naprávať privilégiami či sociálnymi vymoženosťami na súčasných príslušníkoch bez ohľadu na ich osobné zásluhy či potreby merané podľa merítok pre každého rovnako platných. Toto tvrdenie samozrejme nema nič spoločné s názorom, že by sa nemala poskytovať — sociálna či iná — pomoc tým, ktorí ju naozaj potrebujú. Aj keď podľa všetkého väčšina týchto naozaj núdznych patri práve k týmto *minority groups*.

Že ide o problém širší než iba tendenčná reinterpretácia a prehodnocovanie histórie svedčia aj útoky extrémnych postmodernistov nielen na tradičné filozofické pozície, kde sa protiargumenty strácajú v labyrinte svetonázorov, ktoré obhajujú 'zdravý rozum' z rôznych východzích pozícií. Už sa útočí aj na základné princípy interpretácie výsledkov — teoretických i experimentálnych — v prírodných vedách. A tu stoja v opozícii k prakticky všetkým odborníkom, ktorých 'zdravý rozum' (tentoraz v spojení s vecnou znalosťou a praktickou skúsenosťou) *spojuje*: Táraniny postmodernistu, ktorý sa oháňa pojmami napr. z vyššej matematiky hoci im navidomoči nerozumie, vyvolajú smiech — či zhrozenie — u každého odborníka, bez ohľadu na to, či je veriaci, agnostik či ateista. Tejto téme sa budeme špeciálne venovať v ďalšej časti tejto rozpravy.

Vráťme sa ešte k Nemecku. Veľa sa dnes hovorí o probléme s *Rechtsextremisten* a ja by som nechcel špekulovať s vlastným vysvetlením prečo k tomu došlo. Ani, samozrejme, nepoznám účinný liek ako to zastaviť. Ale medzi všetkými múdrymi debatami o príčinách či riešení som nepočul temer nikoho poukázať na to, že sa nemeckosť — teda kultúrne dedičstvo ku ktorému sa hlásia nielen konzervatívni starkí ale aj títo výrostkovia a ich rasistickí rodičia — podáva príliš negativisticky, príliš neatraktívne. Nikde som nepočul, že by sa im, resp. aj všeobecnejšiemu publiku, vysvetľovalo,

[9] Dosť som sa napr. narozčuloval počas sydneyskej olympiády nad tým ako jednostranne, a skreslene, *politically correctly* (neviem či úmyselne či z nevedomosti) bol v nemeckých médiach podávaný vzťah európskych obyvateľov Austrálie k ich prapôvodnému obyvateľstvu.

[10] Pravda, táto ideológia vystrkuje svoje rožky aj v klasickej, nacionalistickej či rasistickej, forme, (samozrejme, napr. *Rechtsextremisten*). Tá však nie je — zaplať Pán Boh — považovaná tvorcami verejnej mienky za rešpektabilnú.

že samotný nacionalizmus či rasizmus, aj bez násilenstiev a vandalizmu, je *v rozpore so zmyslom nemeckých dejín* či tak, niečo čo som čítal tak explicitne u Hansa Kohna a iných pred 30 rokmi. Ministerský predseda G. Schröder si trúfol iba to povedať, že tieto vyčíňania škodia Nemecku hospodársky, akoby s pojmom nemeckosť už nesúviseli iné hodnoty a ideály iba ekonomické.

Čo učia mladých o Goetheho a Schillerovych proti-nacionalistických výrokoch, ktorými títo predišli svoju dobu o dobrých dvesto rokov? *Ako súčasť nemeckého kultúrneho dedičstva na ktoré Nemec môže byť hrdý a ktoré ten výrastok svojimi výčinmi zneuctieva azda ešte viac než tie pamätníky a synagógy na ktoré čarbe.* Zdá sa, že jediné, čo sa mladému človeku pripomína je, že sa má hanbiť ako Nemec za svojich predkov, čo je samozrejme kontraproduktívne. Nie som psychológ ani pedagóg, ale viem, že viac sa dosiahne ak sa mladému človeku pripomínajú pozitívne tradície [11] v ktorých môže pokračovať ako keď sa mu stále pripomínajú negatívne kapitoly na ktorých osobne nemôže nič zmeniť a ku ktorým nemôže viazať žiadne ideály, kde nemôže nájsť žiadne *role models*. Stručne (a trochu nadsadene) povedané, psychologický nátlak, či násilie na ľuďoch s komplexami vedie k fyzicky násilníckej reakcii.

Toto všetko som napísal ešte predtým ako *Unionsfraktionschef* CDU Friedrich Merz vyvolal svojím termínom *deutsche Leitkultur* lavínu pobúrení, exhortácií a protestov založených na väčšinou násilných a irelevantných argumentáciach. Aspoň tak to vidím ako *outsider*, nedávny prisťahovalec. Keďže sa toľko negatívnej pozornosti venuje tomuto pojmu — a odsúdeniahodné témy sú *iba z tohoto pojmu* odvodzované (teda nie z nejakého *výroku* Merza či iného politika CDU/ CSU) — vyžaduje si to, aby sme mu tiež venovali pár riadkov.

Do politického slovníka zaviedol slovo *Leitkultur* zrejme Merz. Do akademickej diskusie však s ním už pred ním prišiel vyššie spomínaný Bassam Tibi. O jeho názoroch neskôr, teraz nám ide iba o to nešťastné slovo.

V jednej televíznej diskusii sa bránil Tibi tým, že v svojich úvahách o budúcnosti Európy slovo *Leitkultur* vymyslel/použil vo zmysle *Leitfaden, Leitartikel*. Teda po slovensky úvodník napr. v novinách [12]. Nuž je rozdiel medzi úvodníkom a úvodníkom. V komunistických či iných ideologicky riadených novinách úvodník určuje tón akéhokoľvek iného komentára. Seriózne noviny v demokratickom svete majú tiež úvodník, ktorý v subtilnom slova zmysle určuje ich tvárnosť, preto sú niektoré viac konzervatívne, niektoré viac naopak. Ale je to veľmi jemné: noviny, kde by všetky komentáre boli nepružné a rovnako zamierené, by nik veľmi nekupoval. Dôraz je teda na nevnucovaní sa, na koordinácii viac ako na vydávaní predpisov. Myslím v tomto zmysle chápe Tibi termín *Leitkultur*.[13]

Najviac dobre mienených nedorozumení okolo slovíčka *Leitkultur* vyplýva z toho, že sa explicitne nerozlišuje medzi národom a štátom keď sa hovorí o kultúre. Pravda, slovo "národ", v slovenčine

[11] Napadá ma zasa Winnetou, s ktorým vyrastali generácie chlapcov v Nemecku, a vôbec strednej Európe, moju generáciu nevynímajúc. Ide o dielo, literárne možno a faktograficky celkom iste, pochybné, ale akú malo (a môže mať) ohromnú výchovnú silu u 10-12 ročných! Napríklad v druhom diele je veľmi pôsobivo popisovaná scéna s *rowdies* — bývalými otrokármi, ktorých s ich chovaním ľahko možno predstaviť ako predobraz 'rechtsextremistov' — a šlachetným indiánom. Podobne s Ku-Klux-Klanom. K pozitívne, nerasisticky predstavovaným však patrí nie iba Winnetou a, samozrejme, sebachválny autor, ale nemecký národ ako taký. Mýtus, ktorý vychovával k hrdosti na pozitívne — skutočné, či fiktívne — stránky nemeckého kultúrneho dedičstva. Prečo sa na takéto role models dnes nekladie väčší dôraz, napr. pri prevychovávaní východných Nemcov, ktorí podľa všetkého po desaťročia nemali prístup ani k mayovským mýtom. Vari preto, že pozitívne predstavuje nie iba kresťanskú morálku ale aj nemecké sebavedomie a teda neslúži cieľom obe tieto stránky kultúrneho dedičstva u mladej generácie Nemcov ubíjať?

[12] Je tu azda zaujímavé, že DER SPIEGEL (13/11/00 English Summaries) prekladá *Leitkultur* ako *leading culture*, Frankfurter Algemeine Zeitung však ako *defining culture*.

[13] Iným modelom by bol model vládnucej strany v demokratickom parlamente: medzi mnohými stranami má vládnuca strana isté určujúce, 'definujúce', privilégiá, nie však absolutistické.

veľmi zrozumiteľné, sa ťažko prekladá do iných jazykov. Prípadné ekvivalenty sú, *people, Volk, nép*, народ, tie však odpovedajú skôr slovenskému slovu "ľud", ktoré zasa nemá plurál, zatiaľčo vyššie spomenuté majú. Tak aj *Völker Europas* sa musí prekladať ako 'národy Európy' zatiaľčo, советский народ znamená "sovietsky ľud", ako nás učili v škole. Hitler mal síce *Nationalsozialismus*, ale jeho nacionalistická demagógia používala termín *deutsches Volk*. Zdá sa ale, že dnes sa ako ekvivalent slovenského "národ" v nemčine zaužívalo *Nation* (aj Franz Josef Strauss po návrate od Gorbačova koncom roku 1986 hovoril víťazoslávne vtedy ešte o *Eine Nation in zwei Staaten*). Napriek tomu, že sa to pletie s anglickým (a francúzskym) *nation*, ktoré sa, pravda, vzťahujú na štát: *nationality* či *nationalité* znamenajú jednoznačne nie etnickú (národnú) ale štátnu príslušnosť. V angličtine sa niekedy používa explicitne *ethnic nation* na rozdiel od *political nation* aby sa rozlíšilo medzi tým čo Slovák nazýva 'národ' (teda aj *Nation* v nemčine) a medzi anglickým a francúzskym *nation*. Preto aj texty kde sa hovorí o *deutsch*, *Deutschland*, *Deutscher* sú zrozumiteľné iba vtedy ak z kontextu vyplynie či sa vzťahujú na národ či na štát. A to, bohužiaľ, často nie je tak jasné.

Teda termín *deutsche Kultur* je celkom zrozumiteľný ak sa vzťahuje na národ a tu varianta s *Leitkultur* je zbytočná, myslím však, že viac nezrozumiteľná ako škodlivá. V kontexte celoštátnom, a ešte viac celoeurópskom, však má celkom definitívny zmysel a opodstatnenie. Aspoň tak to vidí Tibi.

O presnej náplni toho, čo by malo reprezentovať niečo ako kultúru Nemecka (teda nie iba nemeckého národa) možno — a treba — konštruktívne diskutovať. Myslím, že v podstate by malo ísť o niečo, čo reprezentuje *kompromis* medzi predstavou Nemecka s jednoznačne definovanou (štátnonárodnou), kultúrou a medzi modelom kultúrneho tutti-frutti, ako si to predstavujú zástanci multikulturalizmu na území Nemecka. Možno sa, pravda, pýtať, či taký pojem je pre Nemecko vôbec potrebný, ako to robí Paul Spiegel (pozri nižšie). Ak však aj nie, je asi potrebný a užitočný v kontexte celoeurópskom a preto jeho užitočnosť aj v prípade nemeckom na chviľu predpokladajme.

Prvou vlastnosťou takejto strešnej kultúry charakterizujúcej Nemecko (teda všetkých jej občanov, príslušníkov či neprísluší kov nemeckého národa) by mala byť *fuzziness*, teda nie veľmi explicitne vyhranený obsah. Jasne by tam mala patriť štatnopolitická lojálnosť a nejaké uznanie privilegovaného postavenia nemčiny. Veľa iného by bolo dané subjektívnym vkladom: čo tá ktorá skupina občanov (či dokonca vplyvný jednotlivec?) Nemecka, považuje za charkterizujúce ich príslušnosť k Nemecku.

Druhou dôležitou vlastnosťou musí byť jej *dynamičnosť*. Teda s náplňou, ktorá sa časom mení, *vyvíja* a prispôsobuje demografickým a iným globalizujúcim zmenám, bez násilných, revolučných či *politically correct* zásahov. Napríklad nemecká marka patrí ešte k vonkajším znakom charakterizujúcim Nemecko, za rok už nebude. Tiež napríklad príslušnosť ku kresťanstvu či židovstvu je tradične kompatibilná s nemeckosťou, zatiaľčo príslušnosť k islamu už nie tak, čo sa však tiež rýchlo mení.

D. Göllner (DIE WELT, 2.12.00) možno chce tiež charakterizovať tieto dve požiadavky na strešnú kultúru — ochota na kompromis, teda *nevyhranenosť* na jednej strane a *dynamičnosť* na strane druhej — keď vraví (hoci slovenskému čitateľovi nie je jasné či *nationale Identität* sa tu vzťahuje na štát či na národ):

Die Suche nach einer klar umrissenen nationalen Identität verliert sich heute im Einflussbereich der Globalisierung. Jede trennscharfe Grenzziehung zwischen dem "Eigenen" und einer weltweit vordringenden Massenkultur verläuft offenbar letzlich im Sande.

A ďalej:

Kultur ist nicht mehr einfach ein Identitätsmerkmal, sie muss auch der Herausbildung neuer Dialogfähigkeit dienen. ...

Niečo podobné ako Göllner o nejednoznačnosti etnickej, národnej, identity u jednotlivca som kedysi obhajoval pojmom *fuzzy ethnicity* a v aplikácii na slovenský prípad som napísal: "Slovenskosť pre Slováka nebude už *výlučným* etnickým pozadím jeho kultúrnej identity, bude iba jej etnickým *stredom*, okolo ktorého sa budú grupovať menej sentimentálne intenzívne putá k iným etnikám. Takto sa javí vývoj v západnej Európe, a takto to mnohí emigranti už pociťujú na vlastnej koži. Aby v politicky integračnom procese Slovák celkom nestratil svoju kultúrnu identitu, presnejšie jej etnický stred, je potrebné, aby sa tieto dve veci (národná a občianska príslušnosť) neplietli. " (Literárny týždenník, 8.7.1994).

Göllner varuje Nemcov:

Wer für Einwanderer interessant werden und mit der Welt in Gespräch bleiben will, hat kulturelle Leistungen zu erbringen, die ähnliche Anstrengungen erfordern wie der globale ökonomische Wettbewerb. ... Der kulturelle Wandel, der im deutschen Selbstbild mit dem Vorzeichen der Modernisierung versehen ist, erneuert so, von aussen gesehen, vor allem alte Klischees. Denn die plakative Ästhetik der Event- und Trendkultur fügt sich alzu gut in das bekannte Bild von deutscher Hysterie und Unfähigkeit zur Raffinesse. Tatsächlich scheint es als hätte die Fixierung auf eine neue "Universalkultur" die deutsche Gesellschaft blind für die kulturellen Feinheiten der Globalisierung gemacht.

Neplatí mnohé, vrátane poslednej vety, aj pre 'mimo-a nad-svoj-národ-stojacich' Slovákov?

Hovorili sme doposiaľ o dobre mienených nedorozumeniach okolo slovka *Leitkultur*. Bohužiaľ ale, jestvujú aj verejné prejavy, o ktorých to nemožno tak ľahko povedať. Vrátane od serióznych autorov kde by to človek nečakal. Už sme spomenuli Ustinovovu ironiu, otrasnejší však je hanopis vydavateľa časopisu DER SPIEGEL Rudolfa Augsteina *Meine Leitkultur war jüdisch* (DER SPIEGEL 47/2000), ktorý nielen že nemá nič spoločné s argumentáciou kde a v akej súvislosti je vhodné či nevhodné používať termín *Leitkultur*, ale veľmi necitlivo operuje so smutne známymi témami okolo Holocaustu. Ide mu zrejme o emocionálne vydieranie nemeckého — židovského i nežidovského, hoci každého na iný spôsob — čitateľa bez akéhokoľvek čolen náznaku racionálneho argumentovania, ako konkrétne výroky Merza či iných používateľov tohoto nešťastného termínu súvisia so smutnou témou anti-semitizmu a Holocaustu.[14] Hanopis napr. začína vetou: "...der CDU/ CSU (ist) seit Adenauer und Strauss noch immer jedes Mittel recht das Gemeinwesen zu Gunsten der eigenen Portokasse zu schädigen", ktorá svojou politicko-kultúrnou 'subtilnosťou' si v ničom nezadá s politickými diskusiami, aké sme donedávna s hrôzou pozorovali na Slovensku. Perličkou je "Dieser Begriff, den es noch nicht einmal in Nazi-Deutschland gegeben hat...".[15] Má vari byť nejaký termín neprijateľný zato, že ho nepoužívali nacisti?

Známejšie a dôležitejšie je ale vystúpenie predsedu *Zentralrat der Juden in Deutschland* Paula Spiegela na berlínskom zhromaždení z 9. Novembra 2000. Vo svojom pre mnohých (hlavne prítomných CDU politikov) dosť šokujúcom prejave mimo iné povedal:

... Was soll das Gerede um die Leitkultur? Ist es etwa deutsche Leitkultur, Fremde zu jagen, Synagogen anzuzünden, Obdachlose zu Töten? Geht es um Kultur oder um die Wertvorstellungen der westlich-demokratischen Zivilisation die wir in unserem Grundgesetz fest verankert haben? In Artikel 1 des Grundgesetzes

---

[14] Tento hanopis svojou úrovňou je už druhý šok, ktorý som zažil od donedávna nielen mnou tak vysokováženého vydavateľa a politicko-kultúrneho komentátora Augsteina. Prvý šok som totiž mal po prečítaní mnohostranového 'Leitartiklu' *Ein Mensch namens Jesus* (DER SPIEGEL 21/1999 S. 216-231). Dobre známu (a zo židovského hladiska rešpektabilnú a tolerantne podávateľnú a najčastejšie aj podávanú) tézu, že kresťanstvo nezaložil Ježiš, ale sv. Pavol a Konštantín, podáva a rozvádza zasa formou veľmi necitnou, prešpikovanou nadávkami na kresťanstvo a obzvlášť katolícku cirkev, ktoré okrem emocionálnych daností v hlave autorovej nemajú s otázkou kto založil kresťanstvo nič spoločné. To sem, pravda, nepatrí, iba to zrejme svedčí o tom, že senilnosti sa zrejme nevyhnú ani kedysi kvalitní autori.

[15] Mimochodom, s týmto tvrdením nesúhlasí ani Paul Spiegel (viď nižšie).

heisst es: “Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu schützen ist die Aufgabe Staatlicher Gewalt.” Die Würde des Menschen — aller Menschen — ist unantastbar, nicht nur die des mitteleuropäischen Christen.

...Meine Damen und Herren Politiker: Überlegen Sie, was Sie sagen, und hören Sie auf, verbal zu zündeln! ...Nur so werden Sie allen Bürgern, nichtjüdischen und jüdischen, sich selbst und der ganzen Welt beweisen können, dass dieses Deutschland im Jahr 2000 wirklich eine demokratische Zukunft hat. ..

Veľmi jemnou, ale vari oprávnenou reakciou na takéto narážky je úvodník *Das Bild ist gestört* (DIE WELT, 11. novembra 2000), z ktorého citujem:

... Den legitimen Titel bot die Reichspogromnacht vom 9./10. November 1938, der zentrale nationalsozialistische Angriff auf das jüdische Leben und jüdischer Kultur im Deutschen Reich. Man kann ihn mit den aktuellen Gewalttaten, vor allemn mit den Schändungen jüdischer Einrichtungen verbinden, dreht damit aber ein enorm grosses Rad. Man legt Vergleiche nah, die unterfüttert werden müssen, um zu “ziehen”, zum Beispiel mit sehr hochgerechneten Mutmassungen über die Verbreitung antisemitischen Denkens in Deutschland.

Löscht man damit nicht die Kerzen, die man vor sich herträgt? Gerät der geschichtspolitische Willensakt nicht aus den Proportionen? Verurteilt er sich nicht selbst zur Einmaligkeit, zu einer offiziellen Pflichtübung, die in sich selbst Genüge findet? Die beiden Redner, Bundespräsident Rau und der Vorsitzende des Zentralrats der Juden, Spiegel, waren bemüht, diese Befürchtung zu zerstreuen, spürten aber recht deutlich, dass sie niemanden von der Verwerflichkeit der Gewalt zu überzeugen brauchten. So mag es für Spiegel nahegelegen haben, dem minderwertigen, nur zu billigen Provokationen fähigen Feind einen parteipolitischen Hintergrund, ein vergrösserndes Umfeld von “Zündlern” zu geben. Er insinuierte ein “deutsches Problem” im Zentrum. ...

Ak sa odmyslia rôzne emóciami diktované pasáže v Spiegelovom prejave, ostáva konkrétna námietka, vyjadrená vetou z citovanej časti: “Ide o kultúru alebo o hodnoty západo-demokratickej spoločnosti pevne zakotvené v našej ústave?”. Toto je narážka nielen na mnohoraký význam pojmu kultúra, ale aj na názor, že jediná lojalita, ktorú možno očakávať od prisťahovalcov je zachovávanie ústavy a zákonov, *Verfassungspatriotismus*. Je pravda ľahko možné, že takýto minimalizmus je naozaj asi to jediné čo raz bude kultúrne spoluviazať budúcich občanov zjednotenej Európy. Samozrejme, až budú mať už svoju vlastnú, európsku, ústavu a ‘národné štáty’ ako ich dnes poznáme zaniknú resp. sa premenia či rozpadnú na ‘regióny’. Obzvlášť ak sa vezme do úvahy, že v takej Európe už budú asi nielen kresťania a židia, ale aj neveriaci potomkovia bývalých Európanov v menšine.

Na druhej strane je ale mysliteľný aj model Bassam Tibiho, ktorý hovorí o potrebe *Leitkultur*, akéhosi spoločného menovateľa zúčastnených kultúr idúceho ponad púhe dodržiavanie ústavy a z nej odvodených zákonov. Teda spoločná kultúrna strecha pod ktorou by žiadna z etnicky (a nábožensky) určovaných dielčich kultúr nemala mať privilegované postavenie. Lenže takáto Európa je ešte len hudbou budúcnosti a pokiaľ ide o Nemecko (či iný európsky štát), ktoré je v totmo tranzitívnom štádiu zatiaľ jediná štátno-politická realita, otázka redukovateľnosti kultúrnej lojálnosti na *Verfassungspatriotismus* je prinajmenšom otázna. Niet pochýb, že napríklad bez *Leitsprache* (teda nemčiny) by Nemecko fungovať nemohlo. [Podobne budúca Európa, kde tou *Leitsprache* bude zrejme už iba angličtina, ako asi aj všade inde na svete.] Aj keď samozrejme niet zákonov, a nemožno si ich ani predstaviť, podľa ktorých by niekto mohol byť stíhaný ak neovláda nemčinu resp. ju hovorí s chybami. Možno sú aj iné aspekty života, ktoré by mali v Nemecku patriť k tomuto spoločnému menovateľu zúčastnených kultúr, alebo mať aspoň privilegované postavenie medzi podobnými.[16]

Pravda, ľahko si možno predstaviť argumenty v prospech spomínaného minimalistického modelu, či

[16] Napríklad ‘nemecká národná kultúra’ celkom iste by nemala byť súčasťou tejto strešnej, pre každého záväznej, kultúry. Ale nemala by mať aspoň nejaké privilégia medzi ostatnými ‘prisťahovaleckými’ kultúrami? Lebo ak nie, aký by bol rozdiel, iný ako čiste administratívny, medzi dnešným Nemeckom a budúcou zjednotenou Európou, kde by už naozaj žiadny národ nemal mať privilegované postavenie?

nejakého *laisser-faire* modelu.[17] Tieto argumenty treba ale uviesť a nie vyťahovaním strašiakov z minulosti dodávať dôležitosti 'rechtsextremistickým' vandalom a hulvátom, robiac im tak publicitu, ktorú si nezaslúžia.

Ak je aj pravdou, že mnohí myslitelia zo židovskej vetve našej tradície zastávajú k nášmu spoločnému kultúrnemu dedičstvu — hlavne, ale nie výlučne, jeho nemeckej (a slovenskej) zložke — ak nie negativistické tak aspoň vyššie spomínané pštrosie 'multi-kulti' postoje tak je treba o to viac privítať pozitívnešie hlasy práve z ich kruhov. Mimoriadne hlboké a výstižné sú tu myšlienky Jeremy Rifkina — amerického žida, považovaného za jedného zo zakladateľov hnutia zelených — na tému nemeckej identity. Z článku *Was macht euch so ängstlich?* vo Frankfurter Algemeine Zeitung z 18. novembra 2000 sa oplatí citovať aj obsiahlejšie:

Die vorherschende Meinung ... verkündet, dass das neue Deutschland mit der Verfassung von 1949 geboren wurde und dass dieses Deutschland allein von den Gesetzen und der Logik des Marktes zusammengehalten werden kann. Die Strafe für den Holocaust bestand darin, dass die Deutschen sich kollektiv dazu entschlossen, die Idee einer Deutschen Kultur zu meiden. Es ist vermutlich nicht unfair, zu sagen, dass die neuen Deutschen in der Illusion leben, sie seien ein Volk mit einer ökonomischen Zukunft, aber ohne eine kulturelle Vergangenheit. Diese Sichtweise wirft allerdings eine grundlegende Frage auf. Kann ein Volk wirklich als eine Gesellschaft existieren, die sich nur eine politische und wirtschaftliche Identität zugesteht? Muss eine Rückbesinnung auf die deutsche Kultur automatisch die Entstehung eines radikalen Nationalismus zur Folge haben? Ist Deutschlands schreckliche Vergangenheit wirklich so einmalig, dass sie weiterhin als Einzelerscheinung innerhalb der Weltgeschichte behandelt werden sollte?

Wir haben uns in der Zeit nach dem zweiten Weltkrieg zu glauben angewöhnt dass wirtschaftliche Beziehungen und politische Abkommen von primärer Bedeutung sind, während die Kultur als ein sekundärer Bereich gilt, der für grundlegende menschliche Bedürfnisse und Hoffnungen immer unwichtiger wird. Diese Sicht der Dinge ist in Deutschland besonders verbreitet. Wer dieser Doktrin gefolgt ist, seien se Deutsche oder Nichtdeutsche, hat allerdings die wichtigste Lektion des Holocaust nicht gelernt.

Erinnern wir uns daran, dass in den zwanziger Jahren deutsche Sozialisten, die der materialistischen Tradition der orthodoxen marxistischen ideologie folgten, ihren Landsleuten eine rein ökonomische Analyse der wirtschaftlichen Misere anboten, weil sie davon überzeugt waren, dass ein aufgeklärtes Eigeninteresse sich durchsetzen und der Sozialismus triumphieren würde. Demgegenüber appelierte Adolf Hitler an viel tiefer reichende Impulse. Er hatte, vielleicht bewusst, vielleicht unbewusst, erkannt, dass in Krisenzeiten ökonomische Appelle wertlos sind, wenn man sie nicht kulturell verpackt. ...

Hitler hat zunächst einen wirksamen Mythos der teutonischen Vergangenheit und rassischen Überlegenheit der Deutschen geschaffen und erst dann ein wirtschaftliches und politisches Programm entworfen, das zu diesem Mythos passte. Er vermittelte den Deutschen ein aufwühlend neues Gefühl ihrer historischen Bestimmung und gab damit einem besiegten Volk eine kollektive Identität zurück....

Die Eugenik und die Ideen einer überlegenen Rasse sind nichts genuin Deutsches.... Man kann also nicht einfach sagen, dass die deutsche Kultur auf einzigartige Weise dazu bestimmt war, sich in Grueltaten zu versticken. Indem sie ihre kulturelle Vergangenheit verstecken oder ignorieren, berauben sich die Deutschen heute der Möglichkeit, jene Aspekte ihrer Kultur zu entdecken, die die Vision einer menschlichen Zivilisation vermitteln könnte.

Angesichts immer stärkerer Einwanderungsbewegungen, einer sinkenden Geburtenrate, der Aufnahme neuer Mitglieder in die Europäische Union sowie der Folgen der Globalisierung und einer grenzenlos gewordenen elektronischen Welt ist es verständlich dass auch viele Deutschen nervös, verängstigt und unsicher in die Zukunft sehen und fürchten, von den weltweit zu beobachtenden enormen Veränderungen aus der Bahn geworfen zu werden. In dieser Lage gibt es für mich eine unumstössliche Wahrheit: Kultur ist in unruhigen Zeiten so wichtig wie nie zuvor. Wir suchen nämlich nach verlässlichen kulturellen Richtungen in einer Welt in der alles um uns herum immer unbestimmter und vorläufiger zu werden scheint. Sollen die Deutschen weiterhin entweder ihr kulturelles Erbe verachten oder den Mythos einer deutschen Überlebenheit wiederbe-

[17] Napríklad ak niekomu vadí pojem národa, môže mu poslúžiť austrálsky model. Austrálsky národ (v etnickom slova zmysle) nejestvuje, Australania (t.j. štátni príslušníci) sú charakterizovaní podľa počtu generácií, (s výnimkou, pravda, praobyvateľov, Aboridžinov): ja som *first generation Australian*, moja dcéra je *second generation Australian* a tí 'praví' sú *fifth generation Australian.* Pravda, ani tento model neoslobodzuje Australanov od hľadania vhodnej definície vlastnej (kultúrnej) identity a napriek odlišným historickým danostiam nechráni ju ani pred pokušením negativizmu, toho *Selbstverleugnung bis hin zur Aufgabe der eigenen Identität.*

leben, so wird es gravierende Schwierigkeiten geben. Der erste von diesen beiden Wegen wird nämlich in Nihilismus und Selbstzerstörung aller münden, während der zweite eine möglicherweise bedrohliche Wiederholung dessen heraufbeschwören wird, was im Dritten Reich geschah.

Je pravdou, že Rifkin pár dní na to považoval za potrebné uverejniť (FAZ 20.11.00), že sa jeho slová vzťahujú na nemeckú kultúru, nie však na *Leitkultur*, čo v zmysle toho čo sme tu povedali o rozdiele medzi kultúrou národnou a kultúrou v štáte sa zdá celkom irrelevantné. Dôležité je ale že to neuberá nič na váhe a pravdivosti jeho slov. Ostatne aj Spiegel akoby zatrúbil na ústup (DIE WELT 20.11.00):

Gegenüber der WELT AM SONTAG betonte (Spiegel) "dass wir gerade der CDU sehr viel zu verdanken haben". Dies gelte insbesondere für Konrad Adenauer, Heinrich von Brentano, Helmut Kohl und Wolfgang Schäuble. Spiegel wiederholte zugleich seine Kritik, schon die Nationalsozialisten hätten den Begriff "Leitkultur" benutzt, um ihr Anspruchsdenken deutlich zu machen. Die CDU hätte in ihrem Grundsatzpapier zur Zuwanderung einfach den Begriff "deutsche Kultur" verwenden sollen.

Čo sa týka predposlednej vety — kde, ako sme už spomenuli, sa rozchádza napr. s Augsteinom — ostáva faktom, že autoritatívny DUDEN: Deutsches Universal Wörterbuch (1996) neobsahuje heslo *Leitkultur* (hoci má, samozrejme *Leitartikel* a iné kombinácie s *Leit-*). Možno tu však nájsť napr. heslo *Kulturträger*, o ktorom je naozaj známe, že bolo hitlerovcami zneužité a sprofanované, napriek tomu, že veľmi výstižne charakterizuje blahodárny vplyv nemeckej kultúry v Strednej Európe (vrátane Slovenska) do začiatku tohoto storočia.

Mnohé z tu napísaného a citovaného možno aplikovať aj na anglosaský (austrálsky či americký) prípad. A Rifkinova exhortácia sa veľmi priliehavo prihovára aj k Slovákom, ktorí podľa správičky v DIE SPIEGEL (pozri [4]) majú v Európe smutný primát v negatívnom postoji k vlastnej identite. Ale aj naopak: mnohé postrehy o situácii napr. v Austrálii možno aplikovať na Nemecko. Napríklad Luke Slattery (citujúc sociológa H. Mackaya) hovorí:

For the community at large multi-culturalism is still a term which provokes uneasy feelings. People are quite comfortable with the idea that we're multi-racial but they are not comfortable with the idea that we're multicultural ... As we move into a cycle where we want to define our identity more clearly, are we to say of our identity that its essence is diversity? Well, that's a bit amorphous. THE AUSTRALIAN, 8.7.95

Nevzťahuje sa posledná veta aj na pokusy niektorých definovať nemeckú kultúru predovšetkým jej mnohorakosťou? A nie je rozdiel medzi 'rechtsextremistami' a civilizovanými tradicionalistami aj v tom, že tí druhí sa zmierili s faktom multi-rasového, aj keď nie multi-kulturálneho, Nemecka, zatiaľčo 'rechtsextremisti' ten rozdiel robiť nechcú?

Než opustíme nemeckú scénu zastavme sa na ceste ešte pri Tibiho Euro-Islame, ktorý sa dotýka demograficko-kultúrnej problematiky Európy a tým pádom i Nemecka. Vo svojom interview, z ktorého sme už citovali, hovorí

Es gibt in Europa z.Zt. ca. 15 Millionen Muslime. Die organisierten Islamisten unter ihnen–dies sind diejenigen mit einem Sendungsbewußtsein ... – schätze ich auf maximal drei bis fünf Prozent. Dennoch sind sie als Minderheit gefährlich, weil sie versuchen die Führung der islamischen Gemeinde zu "hijacken"– auch verfügen sie über die Mittel hierzu. Es liegen bereits Anträge dieser Gruppen vor als "öffentlich-rechtliche Religionsgemeinschaft" anerkannt zu werden. Dies wäre eine Katastrophe für Demokratie und Euro-Islam. Ich glaube noch, daß die Möglichkeit besteht, die anderen 95 bis 97 Prozent für Europa und seine Werte zu gewinnen. Das ist meine euro-islamische an der Demokratie orientierte Alternative als positives Szenario für Europa! Europa darf seine Identität nicht verlieren, sondern muß im Gegenteil der überwiegenden Mehrheit der hier lebenden Muslime eine neue Identität – ich nenne sie Euro-Islam – geben. Islamische Fundamentalisten lehnen ihrerseits den Euro-Islam natürlich kategorisch ab. Wenn das euro-islamische Szenario scheitert, dann werden wir in zehn bis maximal 20 Jahren hier bosnische Verhältnisse als Ausgeburt eines Islam-Ghettos haben. ...

Also das Friedensszenario wäre für mich: Nur ein an das säkulare Europa angepaßter Euro-Islam hat hier Platz und muslimische "Citoyen" können in ihrem Alltag Religion und säkularisierte Bürgerkultur trennen. Im Gegensatz dazu das bereits angeführte Konfliktszenario: Ghettoisierung der Muslime – deren Minderheit dies womöglich gerade will! – mit ungeheurem Gewaltpotential für das 21. Jahrhundert.

Tibiho Euro-Islam by možno bol atraktívnym modelom integrovania demograficky neustále narastajúcej moslimskej vložky do kultúrnej stavby budúcej Európy. Ide tu však jednak o to, aby existovala seriózna sebavedomá východzia (judeo-kresťanská, či osvietenská) západná kultúra do ktorej by sa integrovali — tento problém vidí i Tibi aj keď ho ináč formuluje — a jednak o to aby, ako sme už spomenuli, nositelia tradičnej moslimskej kultúry sa tiež dopracovali k nutnosti separovania náboženskej a sekulárnej zložky — a tento problém Tibi, ako sme už tiež povedali, zdá sa že podceňuje.

Ostatne, tento proces separácie ani v tradične kresťanských zemiach nie je ešte celkom dokončený. Prisťahovalcovi do Nemecka z Austrálie musí priam biť do očí neuveriteľná rozpornosť medzi teóriou, zákonami a praxou: Na jednej strane neodlúčenosť cirkvi od štátu (kedy začnú aj tunajší moslimi si vyžadovať rovnaké privilégia, napr. pri vyberaní 'cirkevných poplatkov', od štátu ako kresťanské cirkvi?), na druhej strane proti-kresťanské, hlavne proti-katolícke, averzie a útoky hraničiace s fanatizmom v médiach vo verejných prejavoch a u príslušníkov mladej generácie v miere akú nemožno natoľko pozorovať v Austrálii. A zrejme ani inde, kde existuje odluka cirkvi od štátu.

Predsa však ostáva faktom, že čo sa týka zdravého oddelenia náboženskej a sekulárnej zložky spoločenskej kultúry, je kresťanstvo oveľa pokročilejšie ako Islam. A vynára sa otázka, či takáto rozluka, ktorá je predpokladom životaschopnosti Tibiho modelu, je v princípe zlučiteľná s Islamom. Na toto si netrúfam odpovedať. Čo však možno doložiť, sú Tibiho obavy zo *Sendungsbewussten* moslimov. Zatiaľ čítame iba náznaky vedomia takéhoto poslania.

Annähernd 200.000 Muslime, die in Berlin leben, erinnern an die sich wandelnde gesellschaftliche Realität. Die islamischen Moscheen werden auch in Berlin verhältnismässig stärker besucht, als die christlichen Kirchen. Die über 40.000 Muslime mit deutscher Staatsbürgerschaft sind auch ein stärker werdender innenpolitischer Faktor mit Signalwirkung in der grössten deutschen Stadt. Lokalpolitik könnte sich unter anderem zum Ziel machen, die Infrastruktur von Muslimen auszubauen. Die Idee einer eigenen islamischen Partei wird des öfteren in den Teestuben der Moscheen besprochen–und bisher immer wieder verworfen. Viele Muslime versuchen vielmehr, in den bestehenden Parteien Fuss zu fassen...

Im praktischen Alltag ist das Verhältnis der Muslime zur Berliner Regierung durch Auseinandersetzungen um den islamischen Schulunterricht getrübt. ,,, über die schwierige Etablierung des Islamunterrichts...

Es besteht die Gefahr, dass der Islam für die zukünftigen Generationen christianisiert, d.h. er verfällt ins Private, wird. Was diese Entwicklung im Christentum bewirkt hat, lässt sich an den verfallenden Kirchen Ostdeutschlands gut beobachten. Islamische Zeitung 33 (Sept. 99)

Teda obava z odluky, presne toho čo je predpokladom úspechu Tibiho modelu. A ďalej tamisto:

... die Stimmen aus den Reihen der Muslime werden lauter, die fordern, dass Muslime deutscher Herkunft sich in die anderen muslimischen Gemeinschaften integrieren.

To jest mladí nemeckí moslimi sa majú integrovať nie do nemeckých spoločenstiev, ale do (zrejme ne-nemeckých) islamských. Tak či tak, Tibiho model ostáva ako to najnádejnejšie čo je ponúkané z moslimskej strany a s čím by malo byť možné nadväzovať konštruktívny dialóg. Určite viac ako s filozofickými nihilistami či *politically correct* svetonázorovými a moralistickými oportunistami, ktorí aj keď vyšli z nášho hniezda — či vari práve preto — sa v mnohom chovajú ako ten rozmazňaný puberťák, ktorý svoju dospelosť dokazuje tým, že rozbíja 'zariadenie v rodičovskom dome', arogantne ich (morálnu) staromódnosť kritizuje a posmieva sa z temer všetkého čo jeho rodičom bolo sväté.

You told my people that your system was best. We have come to accept that. We have come to believe that. The dispossessed, despised adapted to your system.

Now you say that you were wrong and that we were wrong to believe you. Suddenly you are saying that what brought this country together, made it independent, ensured its defence, saw it through peace and war, and saw it through depression and prosperity, must all go. I cannot see the need for change. I cannot see how it will help my people.

Neville Bonner, prvý austrálsky senátor aboriginského pôvodu

The conceptual template that is postmodernism functions primarily to make really dull people feel better about themselves.

Deconstruction ... is merely a lavish diversion intended to award complexity to all forms of discourse.

Post-structuralism ... is a pernicious fad seized upon by feeble-minded Marxists who are miffed that no one thinks they are sexy or radical anymore.

Helen Razer in THE AUSTRALIN 16/6/98

Doteraz sme si všímali (externé i interné) ohrozenie západnej tradície najviac iba v obmedzení na etnický, teda národný, rámec, ktorý sme modelovali na nemeckom prípade. Často však v Nemecku (ale i na Slovensku a inde) hlasy, ktoré neuznávajú či podceňujú potrebu pestovať a udržovať špecifiká lokálnej (národnej) identity sa odvolávajú na širší, globálny, rámec. Háčik je v tom, že v skutočnosti ide iba o veľmi triviálnu verziu kultúry, ktorá sa zatiaľ dopracováva k univerzalite. Alebo slovami D. Göllnera v už citovanom článočku v DIE WELT:

... Universale Komerzkultur und individuelle Traditionen schliessen sich nicht aus, sondern durchdringen und transformieren sich gegenseitig. ... nun (aber) droht das ... Missverständnis: Die Popkultur wird mit Fortschritt gleichgesetzt. ,,, Tatsächlich ist die Globalisierung durch einen Prozess kultureller Vervielfältigung bei gleichzeitlicher technischer und ökonomischer Vereinheitlichung gekennenzeichnet. Die Popkultur leistet etwas ähnliches, wenn sie kulturelle Werte auf folkloristische Symbole reduziert und durch eine universale Zeichensprache überformt. Die Komerzkultur setzt weltweit gültige Standards, durch die verschiedene Traditionen auf ein allgemein verträgliches Niveau gebracht werden. Daraus ziehen hiesige Beobachter nun den Schluss, dass Pop gleichbedeutend mit Modernisierung ist....

Der einzige Schönheitsfehler dieses Szenarios ist, dass die Vorstellung, Globalisierung sei ein intellektueller Austausch von geradezu prästabilierter Harmonie, einen nicht unwichtigen Aspekt unterschlägt: den Wettbewerb. ... Die Universalmythologie, die die Trivialkultur errichtet hat, bezieht ihre Kraft und Unbedingtheit aus ideologischen Traditionen, die vor allem in der USA tief verwurzelt sind.

Pravda, v intelektuálne netriviálnom slova zmysle — teda nie *Popkultur, Komerzkultur, Trivialkultur* atď — sa táto globálna, celosvetová, strešná kultúra. či presnejšie metakultúra, iba tvorí. Je definovaná ako 'najväčší spoločný menovateľ' zúčastnených lokálnych kultúr, zaručujúca ich kompatibilitu, právnu, morálnu, praktickú atď, bez toho že by ich chcela nahradzovať. Lebo ostáva dúfať, že tieto triviálne verzie globalizujúcej kultúry o ktorých hovorí Göllner a z prepadnutiu ktorej viní Nemcov,[18] nie sú ešte konečnou ani určujúcou etapou vo vývoji k rešpektabilnej — esteticky, racionálne i eticky — verzii takejto celosvetovej metakultúry.[19] Špecifické kultúry jednotlivých európskych národov, aj keď majú proces tvorby väčšinou už za sebou, samy o sebe poskytujú primalú bázu pre vstup do celosvetovej metakultúry budúcnosti.

Naším 'nadnárodným' problémom preto je, ako sa aktívne — a, dúfajme, rozhodujúcim spôsobom — podielať na tvorbe takejto metakultúry s naším západným, (judeo-) kresťanským príspevkom. Tento problém však možno traktovať iba vtedy, keď si západ svojej kultúrnej identity a tradície z ktorej vychádza bude vedomý a na jej údržbe zainteresovaný. Toto by malo spojovať všetkých, i tých, čo sa aktívne hlásia k jej náboženským základom, i tých, čo sa hlásia iba k jeho sekulárnym dôsledkom a výdobytkom nedávnych storočí. Lebo to čo je jedinečné u kresťanskej civilizácie (a u

[18] Čo by povedal o postoji za svoje korene sa hanbiacich Slovákov či iných východoeurópanov, ktorí po r. 1989 objavili a teraz plnými dúškami sa oddávajú tomuto sebapopierajúcemu kultúrnnemu omámeniu.

[19] Jedným takým pokusom, aspoň čo sa týka etickej stránky, je projekt *Weltethos* Hansa Künga: kritizovať ho možno, azda hlavne za to, že celkom nepotrebne je stavaný ako protiklad iniciatívy dnešného pápeža, miesto toho, aby ju doplňoval. Ostáva ale faktom, že je zatiaľ, pokiaľ viem, explicitne jediným takým pokusom.

iných civilizácií či kultúr neexistujúce) nie sú iba špecifiká jeho náboženského symbolizmu modelujúceho *Ultimate Reality*, či judeo-kresťanské morálne princípy, ale aj racionálne svetonázorové systémy, pred- i poosvietenské. Teda vrátane moderných variácií, aj ateistických či agnostických. A tiež vrátane mnohého z toho, čo sa zahrňuje pod hlavičku postmoderny, či už ide o filozófiu, alebo iné, odvodené oblasti *Geisteswissenschaften*, pokiaľ konštruktívne doplňuje a rozširuje staré, moderné či predmoderné, modely a pohľady.

Aká je však skutočnosť u mnohých, ktorí sa považujú za intelektuálnu avantgardu západu? Nielen v úzkom národnom, ale aj európskom či západnom rámci prevláda negativizmus do vlastných radov: Odmietavé stavanie sa k vlastným koreňom hraničiace so svetonázorovým anarchizmom, podpilovanie konára na ktorom všetci sedíme, *Selbstverleugnung bis hin zur Aufgabe der Identität der eigenen Zivilisation*, ako to nazval Bassam Tibi.

Podrobná analýza tohoto javu by si samozrejme vyžadovala oveľa viac miesta a je aj and moje sily a schopnosti, nehovoriac o tom, že jesto veľa kníh venovaných práve tejto smutnej analýze. Uspokojme sa preto iba pár poznámkami či postrehmi.

Myslím, že súčasnú krízu v západnom myslení možno vidieť ako výsledok manželstva medzi *economic rationalism* a *political correctness*. Manželstva, ktoré sa ukazuje ako celkom úspešné na poli praktickom, média dominujúcom a názorotvornom. Oboje, pravičiarske (ekonomické) myslenie a prax, ktoré predtým charakterizovalo USA a 'slobodný svet' ako aj ľavičiarske (ideologické) myslenie, ktoré zasa bývalo doménou ZSSR a jeho satelitov, teraz po roku 1989 nachádza spoločnú platformu v USA a odtiaľ je tento navonok síce úspešný, intelektuálne ale pochybný, dvoj-produkt exportovaný do celého, hlavne ale západného, sveta.

Čo sa však týka samotnej *political correctness*, ide o jav, ktorý sa obyčajne traduje od roku 1968, teda roku študentských búrok v USA a západnej Európe. Títo študenti sú dnes vo veku Bill Clintona, Joschku Fischera či Daniela Cohn-Bendita a mnohí z nich v USA i Európe patria k politickým a intelektuálnym vodcom západu.[20] Včerajší rebelantskí študenti sa stávajú etablovanými predstaviteľmi teórie a praxe, mysliteľmi i politikmi, ktorí sa síce zbavili mladistvého sklonu k výtržnostiam, rebelantstvo proti generácii svojich rodičov však preniesli do pozícií zodpovednosti odkiaľ dávajú oficiálny punc odmietavému, ironizujúcemu či relativizujúcemu postoju k zdedeným hodnotám a tradíciam. Obzvlášť tým explicitne kresťanským. Len málo možno pozorovať úctu k zdedenému, ktorá je predpokladom spojitého, zdravého vývoja, ako je tomu u technikov a prírodovedcov: žiadny súčasný napr. matematik či informatik, inžinier či fyzik sa nebude s ironiou a posmechom dívať na primitívne prístroje, mechanické počítačky či logaritmické pravítko, ktoré používali odborníci predchádzajúcej generácie. Lebo vie, že nebyť ich, nebolo by ani terajších prístrojov, počítačov.

Táto logika však, zdá sa, neplatí v oblasti spoločenských vied.

[20] Typické sú napríklad nie samotná Clintonova krivá prísaha v afére s Monikou, či Fischerova politicko-vandalistická minulosť, ale ironizujúce komentáre doprevádzajúce ich 'ospravedlnenie sa' a flegmatický spôsob akým toto ironizovanie verejnosť prijala. Nedávno (29.1.2001) uverejnil DER SPIEGEL interview o Fischerovi a rokoch šesťdesiatych s D. Cohn Benditom z ktorého nebolo jasné či sa Fischera viac zastáva Cohn-Bendit či DER SPIEGEL. Akosi to pripomínalo Chruščovovo odsudzovanie stalinských metód, bez toho aby tiež odsúdil ideológiu v službách ktorej tie metódy boli používané a bez ktorých by ani 'kritik' Chruščov nemohol tak hovoriť z pozície sily. Kto sa už v Chruščovovej dobe pamätal na časy cárskeho Ruska, presnejšie Kerenského interregna, aby mohol posúdiť, či násilenstvá Októbrovej revolúcie boli naozaj nevyhnutné? A kto z už ani len nie najmladšej generácie si dnes pamätá šesťdesiate roky aby mohol posúdiť či násilnosti a vandalizmus, napr. predchodcov dnešných zelených v Nemecku, boli naozaj iba vyprovokované 'kapitalistickými utláčateľmi'? Je samozrejme pravdou, že rôzne viac-menej jemné psychologické a masovo-komunikačné manipulovanie verejnosti (ktoré predstavuje víťazstvvo svetonázorových orientácií Fischera, Cohn-Bendita a spol. aj keď nie ich politicko-teroristickej minulosti) je omnoho znesiteľnejšie, ale aj účinnejšie ako násilnosti komunistických metód. K psychologickým metódam sa tu ešte vrátime.

Nechajme stranou (asi nezodpovedateľnú) otázku kde je jadro tohoto negativizmu vo filozófii: u osvietencov, u Nietzscheho, u Heideggera? Jeho búrlivé počiatky sa však asi tradujú, ako sme už spomenuli, k šesťdesiatym rokom. Hlbokú analýzu príčin a bezprostredných dôsledkov tejto *paradigm change* na amerických univerzitách (a v západnej kultúre vôbec) napísal 'očitý svedok', profesor filozófie Allan Bloom. Jeho obľubenými mysliteľmi sú Plato a Rousseau.[21] Jeho kniha *The Closing of American Mind* (Simon & Schuster 1988), ktorá sa stala *best-sellerom*, vychádza z analýzy a kritiky módnej teórie kultúrneho (a hodnotového) relativizmu:

Cultural relativism succeeds in destroying the West's universal or intellectually imperialistic claims, leaving it to be just another culture. So there is equality in the republic of cultures. Unfortunately the West is defined by its need for justification of its ways or values, by its need for discovery of nature, by its need for philosophy and science. This is its cultural imperative. ... History and the study of cultures do not teach or prove that values or cultures are relative. All to the contrary, that is a philosophical premise that we now bring to the study of them. This premise is unproven and dogmatically asserted for what are largely political reasons. (str. 39)

A ďalej ešte explicitnejšie o tejto vnútornej rozpornosti

... we live with two contradictory understandings of what counts for man. One tells us that what is important is what all men have in common; the other that what men have in common is low, while what they have from separate cultures gives them their depth and their interest. ... One is cosmopolitan, the other is particularistic. Human rights are connected with one school, respect for cultures with the other. Sometimes the United States is attacked for failing to promote human rights; sometimes for wanting to im pose "the American way of life" on all people without respect for their cultures ... When the critics of U.S. in the name of culture, and of the Aytollah in the name of human rights, are the same person, which they often are, they are persons who want to eat their cake and have it, too. (str. 191-2)

Teda dilema nového (kultúrneho, etického) dogmatizmu spolu s relativizmu v jednom vreci vedie potom k abstraktnému relativizmu epistemologickému i etickému, reprezentovanému heideggeristami francúzskej školy (Derrida, Foucault, Lyotard, Deleuze atď), zjednodušene nazývanými postmodernistami (v užšom slova zmysle).

Kedysi dávno bolo nemysliteľné prijímať 'dary prírody' bez úcty a rešpektu pred Stvoriteľom. Prišlo osvietenstvo, presnejšie z neho sa vyvinuvší ateizmus, a stalo sa to mysliteľným. Donedávna bolo podobne nemysliteľné prijímať 'dary technologického pokroku' bez úcty a rešpektu k myšlienkovým smerom osvietenstva, ktoré viedli aj k technologickému rozvoju. Prichádza postmoderna so svojím epistemologickým relativizmom a naraz je to tiež mysliteľné. A tak sebavedomý racionalizmus osvietencov stíha podobný osud ako svetonázorový teizmus, ktorý mnohí z nich chceli nielen doplniť, ale celkom nahradiť. Veriaci človek sa preto neubráni pomysleniu, že veru aj v súboji svetonázorov "Božie mlyny melú pomaly, ale iste" napriek tomu, že tentoraz sú ohrozené svetonázorové istoty veriacich práve tak ako neveriacich.

Príkladom môže poslúžiť slovenský filozóf Egon Gál, ktorý — ako sa zdá z jeho diel [22] — prešiel z pozície marx-leninizmu (ktorá mala svoju presne definovanú hierarchiu právd a hodnôt) na pozície obhajujúce práve takýto relativizmus. V úvode knihy o vyššie menovaných postmodernistoch (ako aj iných, vrátane jeho miláčika amerického Richarda Rortyho) predstavuje tento ich (a svoj) relativizmus veľmi jasne: "... stratiť výhľad na finálne spojenie Pravdy a Bytia, Rozumu a Dejín, Teórie a Praxe. Nič absolútne a definitívne, nijaká završujúca jednota, nijaká všezahrnujúca totalita, ale ani

[21] Takže napríklad vo večnom dialógu medzi Rousseauovym 'srdcom' a Descartesovym 'rozumom', v podstate teda medzi dvomi 'kultúrami', *literary intellectuals* a *natural scientists*, (C. P. Snow, *The Two Cultures*, CUP 1965) stojí na pozíciach prvých a preto aj jeho kritika negativizmu a relativizmu je kritikou zvnútra na rozdiel od kritík vedených zvonka, z pozícií (matematikov a) prírodovedcov ako Gross, Levitt, Sokal a spol. (pozri ďalej).

[22] Lebo kto iný ako donedávna 'dvorný filozóf režimu' mohol hneď po "nežnej revolúcii" byť tak sčítaný v dovtedy na Slovensku nedosažiteľnej a zakázanej literatúre? Akým iným dojmom pôsobia vtedajšie samizdatové i neskoršie publikácie erudovaného, ale po desaťročia bez prístupu k súčasnej literatúre v slobodnom svete, biskupa, neskôr kardinála Jozefa Koreca!

nič prvotné, nijaký nemenný fundament, nijaký prameň zmyslu, hodnôt a intencií, nijaký fundujúci subjekt, nech by bol transcendentálny, alebo historický, alebo transcendentálno hitorický. ... súpis vier, návykov, orientácií a prijímaných predpokladov, s ktorými by sme sa mali rozlúčiť alebo ich aspoň zbaviť bezprostrednosti, je dlhý a zahrnuje mnohé z toho, čo charakterizovalo a čiastočne stále charakterizuje náš prístup k realite." (*Za zrkadlom moderny*, Archa, Bratislava 1991). Teda z marx-leninského búrania tradičných spoločensko-politických istôt k búraniu najzákladnejších svetonázorových istôt, na pozadí ktorých ešte včera bol možný dialóg rôznych filozofických škôl.[23] Toto je typické pre mnohých ex-marxistov, zrejme nielen na politickom západe ale aj východe. Stručnejšie povedané, ak ja nemôžem mať svoju (marx-leninskú) pravdu, tak je to preto, lebo pravda vlastne neexistuje. Po slovensky: "Kto je v peci myslí, že sú tam všetci".

Postmoderna takto vznikla z existencializmu dvadsiateho storočia (presnejšie z jeho extrémnej formy), ktorý sa tiež niekedy vymykal presnejšiemu vymedzeniu 'o čo im vlastne ide' a mal v sebe prvky pozitívne (Buber, Jaspers, Marcel atď) i negatívne (Sartre a spol.; dnes už tak vari možno vidieť i samotného Heideggera). O to viac to platí o postmoderne, ktorá tiež okrem všetko relativizujúcej francúzskej školy má i pozitívnejšie príspevky k západnej kultúre (napr. hermeneutika textu — Gadamer, Riceur — pokiaľ rôznoraké pohľady sú brané ako poznanie obohacujúce a nie objektívnu existenciu reality popierajúce). Do takých detailov tu však už nepôjdeme. Ako konkrétne ilustrácie si všimneme radšej priemetu negatívnych stránok tejto novej paradigmy do (a) psychológie, (b) filozófie dejín a (c) filozófie prírodných vied.

(a) *Psychológia: psycho-narcissizmus ako 'Ersatzreligion'*

Začneme opäť z citovanej Bloomovej knihy:

Value relativism can be taken to be a great release from perpetual tyranny of good and evil, with their cargo of shame and guilt, and the endless efforts that the pursuit of the one and the avoidance enjoin. Intractable good and evil cause infinite distress—like war and sexual repression—which is almost instantly relieved when more flexible values are introduced. One need not feel bad about or uncomfortable with oneself when just a little value adjustment is necessary. (str. 142) ...

The domain now supervised by psychiatrists, as well as other specialists in the deeper understanding of man, is the *self*. ... Modern psychology has this in common with what was always a popular opinion, fathered by Machiavelli—that selfishness is somehow good. ... The great change is that a good man used to be the one who cares for others, as opposed to the man who cares exclusively for himself. Now the good man is who knows how to care for himself, as to opposed to the man who does not. (str. 173 & 178).

Toto vyzdvihovanie sebeckosti možno dobre ilustrovať mnohými módnymi citátmi. Napríklad psychológ a psychoterapeut Nathaniel Branden uvádza jednu zo svojich príručiek (*Honoring the self: self-esteem and personal transformation*, Bantam Books 1985) sugestívnymi slovami:

Shall I honor or shall I betray the self? ... Do I belong to myself or to others? Is the primary purpose of my self the pusuit of my own happiness and the fulfillment of my own positive potentialities, or is it compliance with the wants and expectations of others? Do I live by my own vision of things or by the vision of others? Is my basic concern with my own approval or with the approval of others? Am I to rely chiefly on my own mind or on the minds of my parents or teachers, leaders or guru? ... (str. xii)

Vari na takúto úroveň bolo treba zdegradovať kedysi vznešené učenie existencialistov o autentickej (na rozdiel od neutentickej) existencii? Namiesto zdôrazňovania potreby rovnováhy medzi (psycho-

[23] Napr. Egon Gál píše explicitne: "Rortyho návrh, žeby sme sa my, filozofi považovali za »námezdných robotníkov odpratávajúcich zvyšky minulosti, aby urobili priestor pre potreby budúcnosti« (mi) pripadá sympatickejší ako návrh F. Novosáda, aby sme sa považovali skôr za strážcov hraníc a uchovávateľov tradície." (Kultúra a filozofi v zborníku *Za zrkadlom myslenia,* Média, Bratislava 1999)

logickou či morálnou) orientovanosťou k 'sebeckosti' a k 'disciplinovanosti'[24] sľubuje:

I propose to demonstrate that not selfishness but absence of self is the root of most of our evils, that selflessness is our greatest personal, interpersonal, and social danger and has been throughout most of our history... (str. xiii)

Toto sa snaží ilustrovať v celej knižočke, hlavne ale v časti o etike, kde napríklad chápe ako temer totožné pojmy *selfishness* (sebeckosť) a *self-esteem* (?), hoci u "tradičných religionistov" (ako on nazýva pozície s ktorými chce polemizovať) je prvý pojem chápaný negatívne, druhý však jednoznačne pozitívne.[25] Jeho fackovacím panákom je sebaobetovanie (*self-sacrifice*) hlavne v jeho kresťanskom poňatí, ktoré nie veľmi rozlišuje od zdegenerovaného poňatia 'sebaobetovania záujmom kolektívu' vo fašistických či komunistických systémoch. Podobne sa díva na altruizmus videný ako etický princíp, ktorý "kladie záujmy iných nad vlastné záujmy a považuje sebaobetovanie za hlavnú povinnosť a najväčšiu čnosť ":

The essence of altruism is the concept of self-surrender and self-sacrifice. It is the self that altruism implicitly regards as evil, since selflessness is its moral ideal; it is an antiself ethics. ... The respect and goodwill that persons of high self-esteem tend to level toward other persons is profoundly egoistic; they feel, in effect, "Other people are of value because they are of the same species as myself." This is the psychological basis of any emotion of sympathy ... (str. 216).

Možno je naozaj pravdou, že toto je všetko, čo psychológia vie povedať o hodnote ľudskej spolubytosti. Tým viac sa ale potom žiadajú etické normy, ktoré stoja nad psychologickou dispozíciou či naladenosťou ega. Slovo *species* sa tu zrejme rozumie v biologickom slova zmysle, a tak Brandenova "psychologická báza" vlastne znie "hodnota človeka je v tom, že je človekom", nie veľmi hlboký poznatok. Mimochodom, ak by sa tu slovo *species* nahradilo slovom rasa, národ, vyzneje to ako psychologické (či dokonca morálne) ospravedlnenie rasizmu, nacionalizmu, čo autor iste nechcel.

Existovali náboženskí apologeti, ktorí stojac na pozícii náboženských premís ako niečoho *a priori daného*, 'vyvracali' argumenty agnostikov či ateistov. U Brandena a jemu podobných je to naopak: stojac na pozíciach ateistického (či aspoň agnostického) svetonázoru ako niečoho *a priori daného* 'dokazuje' nielen psychologickú ale aj racionálnu neudržateľnosť princípov judeo-kresťanskej etiky. Napríklad radí katolíckym ženám, ktoré majú morálne problémy s učením o potratoch, či veriacim boháčom, ktorých irituje podobenstvo o ťave a uchu ihly atď. Ak ho takíto naozaj vyhľadali ako psychoterapeuta mohli si ušetriť svoje peniaze, lebo predsa dopredu mohli vedieť, čo im poradí. Koľko razy som ja prežíval stresy keď v svojej matematickej práci nie a nie dokázať či vyvrátiť nejakú hypotézu: Ak by som bol taký hlúpy a išiel k psychoterapeutovi hľadať pomoc, ten by iste za mňa nerozhodol, či tá hypotéza je pravdivá alebo nie, iba by mi poradil, že ak som z toho tak stresovaný, aby som zanechal matematický výskum, zmenil svoje zamestnanie či povolanie. Lebo priemerný psychoterapeut je práve taká autorita vo veciach matematiky ako vo veciach neľahkej dilemy veriaceho medzi diktátom svedomia a učením autority. Čo sa týka matematiky, to je prijímané so samozrejmosťou, avšak to druhé už nie.

Výstižným, hoci nie tak známym ako Bloom, kritikom takejto egoizmus zvelebujúcej psychológie je Paul C. Vitz, sám profesor psychológie. Podľa neho hlavnými teoretikmi tohoto smeru sú Erik Fromm, Carl Rogers, Abraham Maslow a Rollo May. Vo svojej knihe so sugestívnym názvom *Psychology as religion: The cult of selfworship*, Aslan Lion 1977, takto vidí dôsledky ego-psychológie:

[24] Porovnaj napr. (katolícku) etickú zásadu o potrebe udržovať často veľmi labilnú rovnováhu medzi riadením sa normami *autonomnými* (diktovanými svedomím, teda 'sebeckosťou') a normami *heteronomnými* (diktovanými autoritou, teda 'disciplinovanosťou').

[25] Mimochodom, Branden rád polemizuje s absurnými názormi, ktoré pripisuje týmto 'tradicionalistom', čo našincovi akosi pripomína niekdajších marx-leninských filozófov, ktorí "idealistickej filozófii" imputovali všelijaké nezmysly s ktorými potom veselo polemizovali.

Selfist psychology emphasizes the human capacity for change to the point of almost totally ignoring the idea that life has limits and that knowledge of them is the basis of wisdom. For selfists there seem to be no acceptable duties, denials, inhibitions, or restraints. Instead, there are only rights and opportunities for change. An overwhelming number of the selfists assume that there are no unvarying moral or interpersonal relationships, no permanent aspects to individuals. All is written in sand by a self in flux. The tendency to give a green light to any self-defined goal is undoubtedly one of the major appeals of selfism, particularly to young people in a culture in which change has long been seen as intrinsically good. (str. 36)

Toto psychologické zvelebovanie egoizmu má svoj dopad na morálne postoje a hodnotenia a nie je preto náhodou, že dnes hlavnými advokátmi a propagátormi morálneho relativizmu a subjektívnosti morálnych noriem sú práve mnohí praktikanti psychológie teda psychoterapeuti (*counselors* v anglickom svete, *Psychotherapoiden* v nemeckom), ako už spomínaný Branden.

Pravda nie všetci, obzvlášť nie tí s lekárskymi kvalifikáciami, teda psychiatri. Spomenuť tu treba Viktora Frankla, psychológa a psychiatra, zakladateľa "tretej viedenskejškoly" (po Freudovi a Adlerovi). Svoju metódu nazval logoterápiou (*logotherapy*) a už pred štyridsať rokmi napísal akoby v odpovedi Brandenovi a jemu podobným:

Human existence is essentially self-transcendence. By the same token it cannot consist in self-actualization; man's primary concern does not lie in the actualization of his self, but in the realization of values and in the fulfilment of meaning potentialities which are to be found in the world rather than within himself or within his own psyche as a closed system. *Psychotherapy and Existentialism*, Pelican Books 1973, p. 71.

A inde ešte jasnejšie:

The cynicism for which nihilism is to blame, and the nihilism for which cynicism is responsible ... (forms) a vicious circle of nihilistic indoctrination and cynical motivation. What is needed to break this circle is for us to unmask the unmaskers—those advocates and practitioners of a thoroughly biased "depth psychology", which prides itself on its powers "to unmask" the dark, unconscious mysteries in persons. Freud has taught us how important the unmasking is. But the unmasking has to stop somewhere, and the palce to stop is where the "unmasking psychologist" is confronted with something that cannot be unmasked for the simple reason that it is genuine. Those psychologists, however, who do not stop their unmasking even there only disclose their own tendency—be it conscious or unconscious—to devalue what is genuine, what is truly human, in human beings. *Viktor Frankl, Recollections: An Autobiography*, Insight Books 1997, str. 126.

Frankl prežil hitlerovské koncentračné tábory v Dachau a Osvienčime. Jeho opis týchto skúseností v knihe *Man's Search for Meaning*, (Simon & Schuster; Pocket Books 1963), spolu s psychologickým vyhodnotením (ale bez priehlaľne účelových interpretácií), patrí podľa môjho názoru k najpoctivejším a najvierohodnejším, ale vari preto aj najotrasnejším, svedectvám o utrpení a psychologickom stave obetí v nacistických táboroch. Mnohé z týchto skúsenosti aj použil k rozvinutiu svojej logoterapeutickej metódy: zhruba povedané, pomôcť pacientovi nájsť či znovunájsť zmysel *svojho* života. Opis a analýzu otrasných zážitkov končí vetou, ktorá má nielen hlboký zmysel, ale je aj nezvykle ekumenická:

Man is that being that being who has invented the gas chambers of Auschwitz; however he is also that being who has entered those gas chambers upright, with the *Lord's Prayer* or the *Shema Yisrael* on his lips.
Man's Search for Meaning, str. 213.

Sem asi patrí aj poznámka o psychologickom násilenstve. Aj keď ono nie je tak barbarské a pre vonkajšieho pozorovateľa odpudzujúce ako násilie fyzické, je často účinnejšie pri 'lámaní charakterov'.[26] Takéto psychologické a masovo-komunikačné manipulovanie jednotlivcov či verejnosti je aj

[26] Nezabudnem na svedectvo plukovníka Kozáka (tajomníka českého generála Eliáša) s ktorým som okolo r. 1960 bol "vo výrobe". Prešiel aj mučiarňami Gestapa za Protektorátu, aj bol v Prahe vypočúvaný a väznený za Stalina. Vravel, že mu gestapáci dolámali rebrá atď, ale nedostali z neho nič. Stalinisti však, ktorí sa ho fyzicky temer nedotkli, z neho nedostali to, čo chceli iba preto, že to nevedel. Rozprával o pravidelných nástupoch na nočné popravy, niekedy vo funkcii postihnutých, niekedy iba ako pozorovatelia, ktoré boli najčastejšie (ale nie vždy) fingované (slepé náboje či povel palby na ktorý vojaci reagovali pripažením).

omnoho znesiteľnejšie ako hrubé násilnosti komunistických metód (ktoré zasa boli znesiteľnejšie ako násilia nacistické). Ale je pravdou aj to, že čím má násilie v sebe menej fyzicko-brutálneho a viac psychicko-manipulatívneho tým sú jeho dôsledky aj trvácnejšie. Tak sa to aspoň ukazuje pri porovnávaní dlhodobých dôsledkov na obyvateľstve nacizmu a komunizmu. Toto si uvedomovali už sovieti, keď začali politických dissidentov 'liečiť' v psychiatrických ústavoch. Na západe sa takéto 'kultúrne prevychovávanie' robí nie tak organizovane, ale skôr mravenčou, drobnou prácou ideologických pešiakov či misionárov ako sme už spomenuli. A tu dôraz na vsugerovanej sebadôležitosti individua tiež hraje svoju rolu. Michael Novak, americký politický a náboženský mysliteľ slovenského pôvodu, kedysi napísal veľmi výstižne:

> One of the most effectrive ways to manipulate men is to isolate them ... More effective still is to (convince) them that their isolation is really their strength and that rugged individualism is their chief protection against tyranny. *(The Experience of Nothingness*, Harper & Row 1970, str 19)

Boj proti tradičným, hlavne kresťanským, modelom a hodnotám — ktorý sa kedysi viedol racionálnymi argumentami na poli svetonázorovom — patrí dnes ku kultúrnym súpútnikom postmoderny. Vedie sa však hlavne na poli psychológie a tiež spočíva v podstate na 'lámaní charakterov'.

Jedno tu však treba zdôrazniť. Nik netvrdí, že v minulosti, pred nástupom tejto novej ego-psychológie (*self-psychology*) nebolo egoistov či ináč nemorálnych ľudí. Dôraz tu je na slove 'nemorálni': prehrešovali sa proti (vtedy) *všeobecne uznávanym normám*. Hociaká bola často prax, ostal ideál, o ktorý sa ľudia snažili, či už úprimne či pokrytecky (aby ich spoločnosť prijala). Ego-psychológovia však — úmyselne alebo aj neúmyselne — menia tieto všeobecne uznávané normy judeo-kresťanskej *osobnej* etiky. Berú ľuďom ideály *osobnej* nesebeckosti danú príkazom "miluj blížneho svojho". Ostávajú iba ideologicky zdôvodňované príkazy *kolektívneho* charakteru o potrebe brániť práva vykorisťovaných tried, ubiedených či utláčaných národov, národnostných a kultúrnych menšín, homosexuálov, v minulosti ukrivdených rás, atď. Pravda, osobná sociálna angažovanosť, pomoc núdznym a pod. sú stále hodnotené kladne, ale skôr ako vec spadajúca do estetickej, citovej, sféry. Prípadne utilitaristicky, ako vec napomáhajúca všeobecnému dobru, nie ako dôsledok *osobného* života podľa presne definovaných morálnych noriem.

Lebo na osobnom poli sa hlása iba psychlogicky zdôvodňovaný egoizmus à la Branden, teda fúzia postojov, ktoré sa klasicky rozlišovali ako *selfishness* a *self-esteem*. Je iba zdánlivo paradoxné, že toto zvelebovanie osobného (ega) ide ruka v ruke so svetonázorovým negativizmom a kultúrnym sebapopieraním, (*Selbstverleugnung*), ktoré je našou hlavnou témou. Prehnaný negativizmus v pomere k spoločne zdedeným kultúrnym determinantom a hodnotám sa totiž musí kompenzovať niemenej prehnaným dôrazom na psychologické, niekedy iba pudové, určovatele ega. Kolektívny negativizmus takto doplňuje osobný, psychologický 'pozitivizmus'. Komplementarita, ktorá je presným opakom situácie kde je zasa zvelebovaný kolektív a *Selbsverleugnung* sa požaduje od jednotlivca, ako sme to poznali v totalitných systémoch, nacistickom či komunistickom.[27] Ako to už býva, ideál, aspoň teda teoretický, musí byť niekde uprostred, v rovnováhe medzi individuálnym a kolektívnym. Ani sebazvelebovanie ani sebapopieranie, ani na individuálnej ani na spoločensko kultúrnej urovni.

Lenže to sme už priďaleko zabŕdli do etiky a iných abstraknejších otázok, tak radšej túto tému necháme. Iba poznamenajme, že ďalšou sférou kde epistemologický a hlavne morálny relativizmus necháva svoje neblahé následky, a ktorá nepriamo súvisí aj s touto *paradign shift* v psychológii, je

[27] Vysvetľuje nemecká nacistická minulosť fakt, že je v Nemecku dnes u intelektuálnej avantgardy tak vyvinutý zmysel pre opačný extrém: *Sebstverleugnung* na poli kultúrnom, národnom, a drsný (*rugged*) individualizmus, o ktorom hovorí Novak, na poli osobnom? Možno v podobnom svetle vidieť i konverziu včerajších ideologických marxistov či dogmatických marx-leninistov na všetko naraz relativizujúcich postmodernistov? Platí tu tiež niečo ako fyzické zákony, ktoré riadia pohyb kyvadla?

kríza v ponímaní — svetonázorovom, morálnom, disciplinárnom — kresťanstva, vrátane katolíckosti. Aj tu tradiční vonkajší 'nepriatelia', ateizmus a agnosticizmus, sa javia menej nebezpeční ako rôzne trójske kone, ktoré do kresťanstva prináša táto postmodernistická paradigma.

(b) *Filozófia dejín: literárni kritikovia a sociálni teoretikovia*

Tu sme už veľa povedali o negativistických interpretáciach, keď sme sa držali užšieho kultúrneho rámca, národnostného. Na teoretickej úrovni ide najprv o *kultúrny relativizmus* z ktorého, plynie táto potreba negatívne interpretovať dejiny, kultúrne dedičstvo, západných (kresťanských) národov či celej západnej civilizácie, aby sa zvierohodnili rôzne iné pohľady, interpretácie z pozícií iných civilizácií, rás, kultúr. To by sa ešte azda dalo prijať. Druhým stupňom je však potom zrelativizovanie *všetkých pohľadov* na ten-ktorý objekt historického výskumu. Teda nielen pohľadov zakorenených v stáročných civilizáciach (západných či nezápadných), ale aj trucovito novovytvorených a zvelebovaných v rámci rôznych *cultural studies, textual studies, women's studies, peace studies, media studies* atď. Principiálne ide potom o popieranie akejkoľvek možnosti rozhodnúť o dvoch interpretáciach, dvoch historických rozpravách (*narratives*), ktorá z nich je bližšia pravde, skutočným udalostiam. Stručne, ale príliš nepresne (viď nižšie) povedané, ide o poprenie existencie akejkoľvek 'historickej pravdy'.[28] Austrálsky historik Keith Windschuttle toto opisuje v svojej sugestívne nazvanej knihe *The killing of history: How a discipline is being murdered by literary critics and social theorists* (Macleay Press 1994). Tu však treba viac opatrnosti.

Historická teoretička Gertrude Himmelfarb v knihe *The New History and the Old* (Harvard University Press 1987) 'novú históriu' nazýva *sociálnou históriou,*[29] zatiaľčo tradičnejšiu, starú, nazýva *politickou históriou* a takto ich charakterizuje:

> ... the new history tends to be analytic, rather than narrative, thematic rather than chronological. It relies more upon statistical tables, oral interviews, sociological models and psychoanalytic theories than upon constitutions, treaties, parliamentary debates, political writings or party manifestos. Where the old history typically concerns itself with regimes and administrators, legislation and politics, diplomacy and foreign policy, wars and revolutions, the new history focuses on classes and ethnic groups, social problems and institutions, cities and communities, work and play, family and sex, birth and death, childhood and old age, crime and insanity. Where the old features kings, presidents, politicians, leaders, political theorists, the new takes as ist subjects the "anonymous masses". The old is "history from above", "elitist history", as is now said; the new is "history from below", "populist history." (str. 14)

Laik ako ja, by pri takýchto opisoch povedal, že ide o dva komplementárne, navzájom sa doplňujúce pohľady na písanie histórie a aj Himmelfarb to tak vidí a varuje iba pred extrémistami, ktorí chcú vidieť v sociálnej histórii jediný platný spôsob historického opisu. Hovorí:

> ... neither the subject nor the methods of social history ... are at issue but their dominance, which itself reflects the assumption, increasingly common in the profession, that these subjects and methods represent a higher form of history, more real and significant, more elemental and essential, than the old history. About this tendency there is no question: one need only look at the programs and the meetings of the American Historical Association, or at the newer historical journals, or at applications for grants, or at the titles of recent and prospective dissertations. (str. 22)

Teda tak ako v prípade postmodernistických smerov vo filozófii, kde nie všetko, iba jeho epistemologicky relativistické a nihilistické formy treba podrobiť neúprosnej kritike, tak ani sociálnu históriu ako ju definuje Himmelfarb nie je treba kritizovať, iba jej extremistické 'totalitárne' nároky. Ale tak

[28] Toto je, mimochodom, paralelné s podobným, hoci ešte absurdnejším, epistemologickým relativizmom pri nazeraní na javy ktorými sa zaoberá prírodná veda. Na toto sa pozrieme za chvíľu.

[29] Jej vznik sa datuje od čias prestížneho francúzskeho časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* založeného roku 1929, okolo ktorého sa združovali avantgardní historici a historiografovia, neskôr i antropológovia, sociológovia, demografi, psychológovia a linguisti.

ako postmodernizmus vo filozófii vzišiel z rešpektabilnej funkcie existencializmu ako komplementárneho partnera analytickej filozófie (logickeho pozitivizmu), tak aj extremistickí sociálni historici vzišli z rešpektabilnej funkcie sociálnej histórie ako komplementárneho partnera politickej či konvencionálnej histórie. Pokiaľ sa držíme tejto komplementarity dávajú pohľady sociálnej histórie veľa nového. Toto mal zrejme na mysli aj Štefan Polakovič, keď hovoril o vonkajších a vnútorných slovenských národných dejinách, kde pod vonkajšími dejinami zrejme mal na mysli to čo Himmelfarb nazýva politickou históriou, o ktorej vedel, že pre Slovákov je veľmi chudobná, resp. neautentická. Preto kládol väčší dôraz na vnútorné dejiny, ktoré možno zasa zahrnúť pod hlavičku tu definovanej sociálnej histórie.

Nie je mi celkom jasné do akej miery prehnaný dôraz na metódy a obsah sociálnej histórie viedli k sblíženiu či až splynutiu s extrémnymi smermi *cultural studies.* Podľa všetkého, tento extrémny smer je totožný, či aspoň veľmi príbuzný, so smerom nazývaným (v Amerike v rokoch osemdesiatych) *new historicism,* a potom platí vysvetlenie Windschuttlovo:

The revival of historicism aimed at providing a more socially oriented or contextual type of criticism. As such, it fitted fairly readily into the broad framework of the emerging cultural studies movement. New historicism ... produced the first group of literary critics to bring their techniques to the writing of history. (str. 17)

Tieto nové techniky či metódy Winschuttle charakterizuje takto:

(They are) not simply arguing that works of literary criticism that focus on the past add an extra dimension to our conventional view of what should be contained within the discipline of history. Rather ... the insistence that culture *defines* history, constitute an attempt to overturn the traditional concept of the discipline and replace it with another. Society is no longer a place in which material events occur but is redefined as a 'cultural system'. Literature is no longer something autonomous, nor is it able to transcend its time by telling us about the universal predicaments of humanity. Instead, it is bound within the ideology of the prevailing cultural system. Works of history are defined as 'texts' and thereby accorded similar status to works of literature. Overall, written history is reduced to a text that is nothing but the ideological expression of the prevailing cultural system. Debates about what happened in the past no longer need to be conducted by one historian discovering 'facts' that counter or contardict the views of another. The belief that there are 'facts' about history is no longer accepted as the starting point for debate, but is itself seen merely as one ideological position among several ... History debate is reduced to conflicts within the ambit of literary and cultural studies, that is, to conflicts between different approaches to the study of texts. (str. 19)

Aj keď možno namietať, že zástanci takýchto názorov by ich formulovali ináč, ostáva faktom, že Windschuttlova formulácia, na rozdiel od iných, ak nič iné, je zrozumiteľná. Takisto keď tvrdí:

The study of history is essentially a search for the truth. Without the claim to be pursuing truth, writing history would be indistinguishable in principle from writing a novel about the past. A work that does not aim at truth may be many things but not a work of history. (str. 185)

Richard J. Evans vo svojej priekopníckej práci *In Defence of History* (W. W. Norton & Co., 1997, 2000) takto definuje, (s odvolaním sa na McCullagha), objektívne dejepisectvo:

Objective history in the last analysis is history that is researched and written within the limits placed on the historical imagination by the facts of history and the sources which reveal them, and bound by the historian's desire to produce a true, fair, and adequate account of the subject under consideration. (str.220)

To je celkom iné ako keď jeden z predných predstaviteľov *historical studies* Hayden White definuje históriu "as a narrative discourse, the content of which is as much imagined as found" a postmodernistka Elizabeth Ermath zasa tvrdí, že "the distinction between what is invented and what is real is one that for many reasons we cannot afford". (Oba citáty z Patrick O'Brien, *An Enagement with Postmodern Foes, Literary Theorists* ... na adrese http://ihr.sas.ac.uk/ihr/reviews/pob.htm.)

[Pre tých čitateľov, ktorí vedia čo je čiastočne usporiadaná množina (*partially ordered set*) uvediem svoj vlastný (samozrejme veľmi zjednodušený) model miery pravdivosti 'historických textov'; ostatní nech prosím preskočia tento odstavec. Ak si predstavíme všetky možné rozpravy, opisy, či štúdie na danú historickú tému ako čiastočne usporiadanú množinu s reláciou "je pravdivejšia než, lepšie opisuje skutočnosť" potom vyplýva zo samotnej matematickej definície tohoto pojmu, že táto taká množina nemusí byť ani úplne usporiadaná (*totally ordered*) ani nemusí mať maximálny prvok. Úplná usporiadanosť by totiž znamenala, že možno o každej dvojici rozpráv rozhodnuť, ktorá z nich lepšie opisuje skutočnosť, (ako to robia niektorí 'dogmatici', ktorí o hociakých dvoch interpretáciach, napríklad na niektorú slovenskú tému, musia hneď rozhodovať, ktorá z nich je pravdivejšia), zatiaľčo maximálny prvok by predstavoval opis, ktorý je najpravdivejší zo všetkých možných, ktorý historickú situáciu so všetkými jej suvislosťami a danosťami opisuje absolútne verne (ako to možno implictne tvrdili niektorí klasickí historikovia). Toto posledné ale nemá nič spoločné s relativizmom tých extrémnych postmodernistov či literárnych teoretikov, ktorí nielenže neuznávajú najpravdivejšiu rozpravu (s tým teda možno súhlasiť), ale popierajú samotnú existenciu takejto čiastočnej usporiadanosti, keď tvrdia, že o *žiadnej* dvojici rozpráv nemožno rozhodnúť, ktorá z nich je pravdivejšia.]

Kritik postmodernistických exkurzií do histórie Richard J. Evans má v už citovanej práci aj miernejšie slová na adresu postmodernizmu:

> Postmodernism in its more moderate guises has thus helped open up many new subjects and areas for research, while putting back on the agenda many topics which had previously seemed to be exhausted. It has forced historians to interrogate their own methods and procedures as never before, and in the process has made them more self-critical and self-reflexive, which is all to the good. (str. 216)

> It is right and proper that postmodernist theorists and critics should force historians to rethink the categories and assumptions with which they work and to justify the manner in which they practice their discipline. (str. 220)

S tým možno asi súhlasiť. Nakoniec viac menej to isté vraví aj 'konzervatívna' Himmelfarb o vzájomne sa doplňujúcich funkciách toho čo ona nazýva politická a sociálna história. Rovnako umiernený tón však nemožno tak ľahko aplikovať na postmodernistické exkurzie do filozófie *prírodných vied.* Nie je totiž pravdou (aspoň pokiaľ sa týka fyzikálnych vied), že

> ...insistence that only historians know what historians really do is similar to modern scientists' objections to being studied by sociologists, ethnographers, philosophers and histotians.

ako to tvrdí už spomínaný Hayden White (súhlasne citovaný Evansom, op cit. str. 10). Rozdiel je v tom, že fyzikálne teórie nie je možné kriticky posúdiť bez pochopenia matematických symbolov, ktorými sú tieto vyjadrované, pochopenie, ktoré možno nadobudnúť iba dlhoročným štúdiom, nie cez noc. Jediným analogom v spoločenských vedách by mohla byť situácia, tiež sa často vyskytujúca, keď *outsideri* vynášajú kritické posudky na témy podstatne závisiace na pochopení náboženských symbolov, ktorými sú tieto vyjadrované a ktorých zmysel tiež nemožno pochopiť bez vynaloženia intelektuálnej námahy (a asi aj dobrej vôle).

Požičiavanie si matematických pojmov niektorými sociálnymi teoretikmi pre vysvetľovanie svojich svetonázorových pozícií, vrátane exkurzií do oblastí prírodných vied, bez toho aby chápali čo znamenajú, by odpovedalo situácii kde napr. prírodovedec by chcel posudzovať historické texty bez toho aby vedel, či vôbec chcel vedieť, na ktoré dejinné obdobie sa text vzťahuje. Toto sa budeme snažiť bližšie osvetliť v následujúcej sekcii.

(c) *Filozófia prírodných vied: postmodernistické a post-kuhnovské extravagancie*

Postmodernisti najčastejšie vytýkajú svojim kritikom, že títo nerozumia prácam, ktoré kritizujú a je naozaj pravdou, že väčšine ich textov nezasvätený jednoducho nerozumie. Aj ja som mal ten nedobrý pocit pri písaní na predchodzie dve témy, že zatracujem to, čomu asi poriadne nerozumiem. Lebo sa dobre pamätám ako na mňa pôsobili úvahy marx-leninských filozófov na témy ako je Einsteinova teória relativity a s ňou súvisiace modelovanie priestoru, času a gravitácie, bez toho aby mali potrebné znalosti z príslušnej matematiky. Predsa však človek pri čítaní postmodernistických textov má často silné podozrenie, že ani sám autor nevie o čom hovorí. Ako to však dokázať?

Tomáš Akvinkský vraj vravel, že keď niektorému textu nerozumie tak si pomyslí: "Som hlupák". Ak ani po druhom prečítaní tomu nerozumie tak si povie: "Buďto som hlupákom ja, alebo je ním autor". Ak ani po tretí raz neporozumie tak knihu odloží, lebo je už presvedčený, že tým hlupákom je autor, to jest, že sám nerozumie tomu čo píše. Kto si však dnes môže dovoliť takej sebaistoty ako sv. Tomáš? Tu prichádza Alan Sokal, mladý profesor fyziky na newyorskej univerzite, so svojím husárskym kúskom.

Na jar 1996 *Social Text*, v svojich odborných kruhoch vysoko uznávaný americký časopis pre *cultural studies,* uverejnil článok s čudným názvom *Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity.* Jeho autor, Alan Sokal, podporil svoje myšlienky rozsiahlymi citátmi od prominentných francúzskych a amerických mysliteľov, najmä postmodernistov. Súčasne zaslal druhý článok do inej redakcie s podmienkou, že má byť uverejnený až po vyjdení prvého článku v *Social Text.* V tom druhom článku Sokal prezradil, že článok zaslaný do *Social Text* a tam uverejnený, bol paródiou. Jeho úmyslom bolo napadnúť, vo forme satiry, všeobecne rozšírené zneužívanie terminológie z matematiky a prírodných vied a ničím nepodložené a popletené exportovanie myšlienok, pojmov a terminológie z prírodných vied do vied spoločenských. Ba viac, jeho snahou bolo vykričať a zosmiešniť postmoderný relativizmus, ktorý tvrdí, že pravda je iba vecou spoločenskej konvencie. Týmto fígľom aj názorne ukázal, že redakcia *Social Text* je schopná uverejniť hocičo, čo sa jej pozdáva, čo vyhovuje jej ideologickému zameraniu, bez toho, aby si dala odborníkmi overiť pasáže používajúce termíny (z matematiky a fyziky), ktorým nemohla rozumieť. Tým, že prijali s plnou serióznosťou úmyselnú karikatúru ich vlastných názorov aj ukázali, že sami nerozumia tomu čo hlásajú. Nepriamo to vrhá nedobré svetlo aj na vierohodnosť a akademickú úroveň postmodernistických argumentácií vôbec (aspoň teda na adresu prírodných vied).

Sokalov husársky kúsok vyvolal búrlivú debatu v intelektuálnych kruhoch na celom svete. Aby dodal váhu svojim argumentom, Sokal spolu s belgickým fyzikom Jean Bricmontom napísali knihu *Impostures Intellectuelles,* ktorej anglický preklad znie *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science,* Picador 1998. Tu autori zozbierali a opatrili zdrcujúcou analýzou celú radu textov na ktorých ilustrujú nezmysly z matematiky (a fyziky) s ktorými seriózne operujú rôzni postmodernistickí autori (Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Bruno Latour, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Félix Guattari a Paul Virilio).

Väčšina citátov v Sokalovej a Bricmontovej knihe priam kričí svojím matematickým nezmyslom na každého, kto má čo len základné univerzitné vzdelanie z matematiky a podrobná analýza akú podávajú autori je vlastne zbytočná. A ten kto nemá tieto matematické kvalifikácie by mal rešpektovať posudok odborníkov, (aby sa takým bláznivým textom nesnažil porozumieť), podobne ako rešpektuje posudok iných odborníkov (aby napr. nejedol mäso z bláznivej kravy).

Jesto však jedna výtka namierená proti Sokalovi a iným kritikom postmoderny, ktorá si zaslúži bližšej pozornosti. Istý Theo Theocharis v liste časopisu *Notices of the American Mathematical Society* (February 1999, p. 190) píše (podobne aj M. Beller vo *Physics Today,* Sept. 1998)

It is generally believed that postmodernism was originated by culture studiers in the revolutionary ambience of 1960's France. But from which prior paradigms might the French postmodernists have derived their (now rightly recognised as) daft ideas? Might they have been influenced by the philosophical utterances of earlier eminent mathematicians and scientists (mostly quantum physicists) ?

Následuje potom niekoľko citátov prominentných fyzikov a matematikov, ako

- ... two sorts of truths: trivialities, where opposites are obviously absurd, and profound truths, recognised by the fact that opposite is also a profound truth. (Niels Bohr)
- The universe is not only queerer than we suppose, but queerer than we can suppose. (J. B. S. Haldane)
- Mathematics may be defined as the subject in which we never know what we are talking about, nor whether what we are saying is true. (Bertrand Russell)
- It is more important to have beauty in one equation than to have them fit experiment. (Paul Dirac)
- Imagination is more important than knowledge. (Albert Einstein)

Tieto citáty naozaj, ak by mali byť súčasťou nejakej filozofickej rozpravy, sú pochybné. Zmysel dávajú iba tomu (obyčajne spolu-odborníkovi), kto už *a priori* aj tak vedel čo mal autor na mysli a iba sa mu môže ľúbiť ako to tu pekne povedal. Také výroky nemajú za úkol presviedčať, nie sú myslené ako argumentácia (možno s výnimkou Bohra). Na rozdiel od výrokov, či celých traktátov, postmodernistov argumentujúcich na abstraktné filozofické témy požičiavajúc si terminológiu a výsledky napr. z vyššej matematiky, ktorým očividne vôbec nerozumia.

Rozdiel medzi formou akou je písaný matematický text, alebo i prírodovedný vôbec, a akou práca zaoberajúca sa témami zo spoločenských vied, možno podchytiť v *troch bodoch*.

Prvý sa týka požiadavky jasného vyjadrovania sa, nepísania nezmyslov. Svojim študentom (teoretickej matematiky) som vravieval, že samozrejme najlepšie (pri skúške i v praxi) je, keď vedia dať správnu odpoveď, správne riešenie predloženého problému, ale keď ho nevedia je oveľa lepšie neodpovedať. Ba i dať nesprávnu odpoveď je lepšie než dať odpoveď, ktorá nedáva zmysel, ktorá svedčí o tom, že jej autor používa pojmy, ktorým nerozumie. Tým sa aj odlišoval dobrý študent od táradla: nie tým, že by vždy vedel problém vyriešiť alebo si dobre zapamätal príslušnú teóriu, ale tým, že to čo vravel či napísal, 'malo hlavu a pätu', dávalo zmysel. Táto zásada by mala platiť pri každej intelektuálnej rozprave, ale niekedy je naozaj ťažké objektívne posúdiť čo 'dáva zmysel'[30] vo spočenských vedách, kde často pojmy nie sú jednoznačne definované (viď nižšie). V prírodných vedách, a obzvlášť v matematike, je to však celkom *elementárna požiadavka*. Práve preto aj výlety epistemologických relativistov do oblasti prírodných vied, odkiaľ si požičiavajú napr. matematické pojmy a modely, tak okato odhalujú autora, ktorý sa neštíti hovoriť či písať veci, ktorým nik, ani on sám, nemôže rozumieť. Niečo podobné ako keď polovzdelanec predstiera učenosť tým, že používa cudzie slová, hoci zrejme nevie čo znamenajú. Pokiaľ sa, pravda, taký autor drží iba spoločenských vied, a hlavne pokiaľ si nepožičiava z matematiky veci, ktorým nerozumie, je oveľa ťažšie posúdiť či tým hlupákom, aby sme si požičali od sv. Tomáša, je čitateľ či autor. Lebo, ako sme už povedali, nejeden postmodernistický prístup ku klasickým témam poskytuje vzácne nové pohľady, aj keď nie sú hneď zrozumiteľné priemernému čitateľovi.

[30] Povedané 'po lopate': Výrok "Bratislava je hlavné mesto Maďarska s 30 tisíc obyvateľmi" dáva zmysel, (aj keď je samozrejme nepravdivý), zatiaľčo výrok "Bratislava je náuka o hmyzoch a perfektne ovláda slovenčinu." nedáva zmysel, svedčí o tom, že jeho autor jednému či viacerým použitým termínom nerozumie.

Druhý bod, v ktorom sa líšia matematický a spoločensko-vedný prístup k napísanému slovu sa týka spôsobu ako sú používané pojmy *definované*. V matematike a prírodných vedách každý pojem je jednoznačne definovaný resp. má všeobecne jednoznačne prijatý význam, aj keď sa nedefinuje (napr. množina, geometrický bod apod.) A ak ide o tie výnimočné prípady, že dané slovo sa v literatúre zaužívalo s viacerými významami, tak je vždy v danej rozprave jasne povedané v ktorom zo známych významov sa to slovo bude používať. Toto je však situácia veľmi odlišná od situácie vo filozófii či spoločenských vedách, kde mnohé slová majú buď jasne niekoľkoraký význam (len si spomeňme na rôzne náplne slova "socializmus" napr. podľa toho z ktorej strany železnej opony bolo používané), alebo ich význam je iba viac-menej zaužívaný. A tu je silný dôraz na tom "viac-menej", lebo ak má byť rozprava používajúca nejaký termín vôbec zrozumiteľná, musí existovať akási 'gentlemanská dohoda' medzi autorom a čitateľom či poslucháčom, že majú na mysli jedno a to isté. Inác by sa nedalo povedať temer nič. Osobne som vždy považoval za veľmi zaujímavé a dobrodružné sliediť po 'definíciach' abstraktných slov (napr. kultúra, civilizácia, filozófia, pravda, atď.) nie v encyklopédiach, kde daný termín je vysvetľovaný často okľukou, ale v slovníkoch (môj obľúbený je Websterov *Dictionary of the English Language*, a Dudenov *Deutsches Universal Wörterbuch*), kde sú autori nútení termín 'definovať', to jest opísať jednou vetou jeho náplň a význam. Ako sme povedali, rozdiel medzi pravou definíciou a takouto 'definíciou' je pravda v tom, že 'definícia' je zrozumiteľná iba do tej miery do akej existuje tá 'gentlemanská dohoda' ohľadne zmyslu v 'definícii' používaných abstraktných pojmov. Naproti tomu sú v matematickej definícii, okrem elementárnych pojmov, všetky ostatné tam používané zasa jednoznačne definova(teľ)né. Toto by malo aj vysvetliť rozdiel medzi použivaním odborných termínov v matematike a spoločenských vedách , rozdiel na ktorom sa tak popálili títo postmodernisti s ich obľubou v nejasnom (alebo predstierano učenom) vyjadrovaní sa. Dobrým príkladom pojmu, ktorý nie je jednoznačne definovaný, ale ma množstvo 'definícií', ktoré potrebujú takú 'gentlemanskú dohodu' aby boli zrozumiteľné, je i v tejto úvahe často používaná "kultúra" či "naše kultúrne dedičstvo" (pozri `Prílohu` k tejto práci).

Tretí bod sa vzťahuje na celkom poctivé nedorozumenia vzniknuvšie z toho, že nejaké slovo, ktoré má v matematike celkom presný a zaužívaný význam sa používa (nematematikmi) v odboroch spoločenských vied v zmysle celkom inom, ktorý nemá temer nič spoločné s jeho matematickým významom. Také slová sú napr. *linear, dimension*, atď. Matematika, pravda, nemá monopol na používanie týchto termínov, ide iba o 'nedovolené prechádzanie hraníc' (medzi spoločenskými vedami a matematikou). Napríklad pojem "lineárny" chápu postmodernisti najprv v jeho nejasnom význame (ako *linear thought* mysliac tým pravdepodobne logické a racionálne myslenie osvietenstva a takzvanej klasickej prírodovedy). Potom však hovoria veľa o lineárnych systémoch Newtonovej teórie na rozdiel od nelineárnych v kvantovej mechanike (a teórii relativity). Pritom každý študent fyziky vie, že mnohé systémy (diferenciálnych rovníc) v newtonovskej fyzike sú nelineárne (preto aj najviac príkladov *chaos theory* pochádza práve odtiaľ) zatiaľčo základná Schrödingerova rovnica kvantovej mechaniky je jasne lineárna.

Iným príkladom je termín "komplementarita", požičaný z kvantovej fyziky, ktorý sme aj tu často používali vo zmysle dvoch navzájom sa doplňujúcich pohľadov, vlastností atď. Postmodernista Arkady Plotnitsky tomuto slovu venoval celú knihu (*Complementarity: Anti-Epistemology after Bohr and Derrida*, Duke Univ. Press 1994), v ktorej termínu "komplementarita" je prikladaný hlbší, ale oveľa obskúrnejší, význam. Tu však treba priznať, že pri 'nedovolenom prechádzaní hraníc' autorovi 'pomáhal' aj filozofujúci fyzik Niels Bohr, ktorý samozrejme vedel o čom hovoril keď sa odvolával na kvantovú fyziku (toto, pravda, vôbec nie je tak isté u Plotnitskeho), ale výroky oboch na abstraktné epistemologické témy sú už, aspoň teda mne, celkom nejasné. Iným takým termínom je slovo *model* z matematickej logiky a toto je príkladom ako treba upozorniť čitateľa na dvojzmysel-

nosť jeho používania:

...The use of the word "model" in model theory is somewhat different from (and even opposed to) usage in ordinary language. In the latter, a model is a copy or ideal representation of some real object or phenomena. A model in the sense of model theory, on the other hand, is supposed to be the real thing. It is a mathematical structure, and that which it is a model of (a set of axioms, say) plays the role of the idealization.
A. Pillay, *Model Theory* in *Notices of the AMS* 47/December 2000.

Takúto poctivosť pri 'prechádzaní hraníc' však u väčšiny našich postmodernistov nevidíme.

Toľkoto na okraj tém okolo Sokalovho husárskeho kúsku. Ešte však pred vyjdením jeho (a Bricmonovej) knihy vyšla kniha *Higher Superstion: The Academic Left and Its Quarrels with Science,* autori Paul R. Gross a Norman Levitt (John Hopkins UP 1994), ktorá vyvolala podobný rozruch, ale prírodovedcami bola aj oveľa menej jednoznačne prijímaná než kniha Sokalova, napriek tomu, že kritizuje v podstate tie isté postmodernistické výstrelky. Dôvod je, podľa mňa, v tom, že Gross a Levitt vidia tieto extravagancie priamo ako dôsledok činnosti akademickej ľavice v spoločenských odboroch na amerických univerzitách, zatiaľčo Sokal a Bricmont píšu spôsobom, ktorý je prijateľnejší odborníkom (matematikom, fyzikom), ktorí aj keď musia odsudzovať takéto ignorantské avantúry postmodernistov do oblastí matematiky a fyziky, svojím svetonázorovým zameraním predsa len s akademickou ľavicou 'cítia' viac ako s konzervatívnejšími.

Ibaže ak možno Grossovi a Levittovi vytknúť ideologickú angažovanosť, možno aj Sokalovi a Bricmontovi vytknúť jednostrannosť až diletantstvo keď narážajú na niektoré oblasti spoločenských vied. Napríklad sa mi z niektorých ich pasáží zdalo akoby mali o zmysle a význame náboženských symbolov rovnako naivné a popletené predstavy ako majú nimi kritizovaní postmodernisti o zmysle a význame matematického pojmového symbolizmu.

V podstate však i Sokal a Bricmont i Gross a Levitt odhalujú a kritizujú to isté a ostáva iba otázka, ako mohlo k takejto donedávna celkom neuveriteľnej situácii dôjsť? Boli sme zvyknutí na nekompromisné boje medzi ideologickou pravicou a ľavicou, konzervatívnymi a pokrokovými, či politickým západom a východom. Ale *Science Wars*, ako to nazývajú, teda boj o zmysel prírodných vied a ich modelovacieho jazyka, matematiky, kde na jednej strane barikády stoja tí, čo majú praktickú znalosť toho s čím pracujú (aj keď na mnohé s tým súvisiace filozofické problémy nemajú jednoznačnú odpoveď) a na druhej strane barikády zasa tí, čo si myslia, že majú odpovede na filozofické otázky súvisiace s praxou fyziky a matematiky, o tejto praxi však majú veľmi popletené predstavy?

Začalo to historikom Thomas S. Kuhnom, ktorý v roku 1962 uverejnil svoju dizertáciu *The Structure of Scientific Revolution* (U. of Chicago Press, 1962, 1970 s postscriptom). Odtiaľ aj pochádza dnes už okrídlený výraz *paradigm* a *paradigm shift* (*Paradigmenwechsel*), ktorým chcel vysvetľovať proces výskumnej a objavnej práce v prírodných vedách. Odvtedy sú Kuhnove názory aj všeobecne prijímané tými, ktorí sa na prírodovedný výskum dívajú z pozícií spoločenských vied. Ale Kuhn mal aj svojich kritikov, z nich jedným z najvyhranenejších je nedávno zomrelý austrálsky filozóf David Stove. Tento v svojej knihe *Anything goes: origins of the cult of scientific irrationalism* (Macleay 1998) píše, že Kunh "mixes the history with the logic of science" a je ochotný " to dissolve even the strongest logical expressions into sociology about what scientists regard as decisive argument" (str. 72). Nami už citovaný historik K. Windschuttle napísal k tejto knihe predslov, kde takto zhrnul podstatu Kuhnovej tézy:

Kuhn offered a sociological explanation of how dramatic changes in scientific opinion and methods come about. According to Kuhn the range of techniques, assumptions and theories used by the members of a particular scientific field can be termed a "paradigm". Within a paradigm scientists practice "normal science",

which is characterised by periods of calm and steady development dominated by one accepted set of concepts. However, normal science is often disrupted by scientific revolutions, such as the overthrow of Ptolemaic astronomy by that of Copernicus, or the replacement of Newton's mechanics by Einstein's theory of relativity. These 'paradigm shifts' occur because anomalies or observations inconsistent with the dominant perspective produce a crisis that eventually leads the scientific community to loose faith in the existing paradigm. The door is then opened for a scientific revolution to occur to establish a new paradigm Kuhn also argued or what he called the incommensurability of scientific theories. (str. 2-3)

Stone vlastne kritizuje aj Karla Poppera, Kuhnovho hlavného oponenta. Tohoto však považuje skôr za Kuhnovho myšlienkového predchodcu, lebo namiesto tradične prijímanej tézy, že vedecká teória je overiteľná pozorovaním a pokusmi, Popper hlásal, že len tá teória je vedecká, ktorá je falzifikovateľná. Tým vraj podkopáva vieru v indukcie, ktoré sú racionálnym (aj keď nie striktne logickým) kritériom epistemologickej prednosti jednej teórie pred druhou. Stone však úplne súhlasí s Popperom, keď tento vytýka Kuhnovi, že "sústavne odmieta rozoznávať medzi históriou alebo sociológiou prírodných vied na jednej strane a logikou alebo filozófiou prírodných vied na strane druhej" (op. cit. str. 22). Stoneho kritika Poppera nás tu však natoľko nezaujíma, lebo je predsa len viac pravdou, že Kuhn a nie Popper je — aj keď asi nedobrovoľným — iniciátorom nezmyslov, ktoré tak rozčúlili Sokala. A nielen jeho!

Je ironiou, že tieto nové pojmy, či pohľady, ktorými chcel Kuhn vysvetliť revolučné zmeny v nazeraní na svet ako ho podávajú prírodné vedy (obzvlášť fyzika, ktorá nás tu najviac zaujíma), oveľa lepšie charakterizujú dramatické zmeny v rozvoji spoločenských vied: *paradigm change* oveľa lepšie opisuje revolučnú situáciu práve v prácach zaoberajúcich sa témami spoločenských vied. Vo fyzike totiž aj tie najdramatickejšie zmeny sú kvantifikovateľné, prechod od Newtona k Einsteinovi či Planckovi sa dial na pozadí v podstate nieveľmi sa meniacej matematiky, ktorá vedela vysvetliť, aspoň teda manipulatívne, staré i nové modely. Na druhej strane, modely Marxa či Freuda, ale nakoniec aj samotného Kuhna, predstavujú v spoločenských vedách základnejšie, teda revolučnejšie, zmeny kvalitatívneho charakteru, ktoré nemožno vysvetliť na pozadí nejakých *a priori* princípov, ako je to v prípade fyziky, kde tým apriorným, symbolickým pozadím je práve matematika. Pravda, dalo by sa argumentovať, že aj spoločenské vedy majú svoje apriorné, symbolické pozadie, totiž svet (teológie a) náboženských symbolov opisujúcich *Ultimate Reality*. Ibaže tie nie sú tak všeobecne prijímané ako matematika v oblasti prírodných, a vôbec kvantifikovateľných, vied: Einstein sa môže dohovoriť s Newtonom jazykom matematiky, takýto spoločný, paradigmy preklenujúci jazyk však v spoločenských vedách už neexistuje. Obzvlášť nie ak sa vezme do úvahy aj najnovšia paradigma, epistemologický relativizmus a nihilizmus.

Kuhn má aj niečo iné spoločné s Marxom a Freudom. Tendenciu svoje zaujímavé a nové postrehy (*insights*) ihneď zovšeobecňovať, podávať ako vševysvetľujúce. Aj to čo pôvodne nespadalo do oblastí odkiaľ čerpali svoj pôvodný a originálny postreh. A, dodajme, často ani nespadá do oblastí ich odbornej expertízy. Tak aj Kuhn ako historik prírodných vied má zaujímavé postrehy pokiaľ sa týka sociálnych, prípadne psychologických, aspektov vývoja prírodných vied, ale už nie natoľko čo sa týka aspektov epistemologických, teda procesu poznávania (a ovládnutia) fyzikálnej reality nezávislej na dispozícii pozorovateľa a jeho spoločenských daností. Samozrejme, z pozície Sokalom a nami tu kritizovaných postmodernistických extremistov, takýto rozdiel ani vlastne neexistuje a to aj vysvetľuje, prečo títo práve Kuhnove teórie prijali za svoje a priviedli ich *ad absurdum.*

Pravda, Kuhna z epistemologických absurdností obviňovať nemožno. Jeho zahmlievanie racionálnej podstaty prírodovedcovho hľadania "čo najpravdivejšieho obrazu fyzikálnej skutočnosti" sociálnymi okolnosťami a danosťami závislými na dobe a prostredí, je subtilnejšie. Tento trochu ťažkopádny výraz "čo najpravdivejší obraz fyzikálnej skutočnosti" nazýva prírodovedec stručne *pravdou*. Je pre

neho nepostrádateľný, lebo dáva zmysel jeho bádateľskej praxi, aj keď pod pravdou filozófovia rozumejú rôzne veci a mnohí (hlavne niektorí postmodernisti) ho považujú za celkom zbytočný. Aj Kuhn považuje tento pojem pre svoj pohľad za zbytočný, vraví to však opatrnejšie:

A scientific theory is usually felt to be better than its predecessors not only in the sense that it is a better instrument for discovering and solving puzzles but also because it somehow a better presentation of what nature is really like. One often hears that successive theories grow ever closer to, or approximate more and more closely to, the truth. ... Perhaps there is some other way of salvaging the notion of 'truth' for application to whole theories, but this one will not do. There is, I think, no theory-independent way to reconstruct phrases like 'really there'... I do not doubt, for example, Newton's mechanics improves on Aristotle's and that Einstein's improves on Newton's as instruments for puzzle-solving. But I can see in their succession no coherent direction of ontological development. On the contrary, in some important respects, though by no means in all, Einstein|s general theory of relativity is closer to Aristotle's than either of them is to Newton's. ... (str. 206):

Naozaj, pojem (ontologickej) pravdy je nepotrebný pre vnútornú konzistenciu nejakej teórie a možno ani pre aplikovateľnosť tejto teórie.[31] Ibaže žiadna teória nevisí vo vzduchu. Sama o sebe je (fyzikálna) teória len '*software*', ktorá nie je realizovateľná bez '*hardware*'. A tým *hardware* je človek, vedec, ktorý ju vymyslel, overoval či ju iba používa na tvorenie ďalších takých *software*. Toto by zástancovi dôležitosti sociálnych a kultúrnych aspektov vedeckého výskumu nemalo byť potrebné pripomínať. A tento *hardware* sa bez — prípadne iba implicitne prijímaného — pojmu pravdy neobíde. Kuhnov poloironický termín "puzzle solving" sa zrejme vzťahuje na zhodu teórie s praxou, na jej schopnosť predpovedať javy, degraduje však činnosť prírodovedca na úroveň sledovania nejakého osobného hobby. Čo sa týka poslednej vety z citátu, už nejaký neo-tomista (meno som bohužiaľ zabudol) bol povedal, že Tomáš Akvinský by skôr porozumel Einsteinovi než Newtonovi. Neide tu o tie neoveriteľné výroky, iba o rozdiel: posledný výrok sa týka osobnej, svojou dobou a kultúrou ovplyvnenej, dispozície mysliteľa (Tomáša), zatiaľčo Kuhnov výrok sa týka samotných teórií, kde 'blízkosť' je do istej miery predsa len merateľná práve ich matematickým vyjadrením.

Zastavme sa ešte pri téme Newton-Einstein. Kuhn jej venuje veľa miesta, ale akosi málo matematickým modelom, na ktorých tieto teórie stoja. Napríklad:

... if Newtonian theory is to provide a good approximate solution, the relative velocities of the bodies considered must be small compared with the velocity of light. Subject to this condition and a few others, Newtonian theory seems to be derivable from Einsteinian, of which it is therefore a special case. (str. 99)

S prvou vetou, tu možno v podstate súhlasiť, druhá však je nejasná: Newtonova teória sa totiž nie "zdá byť odvoditeľná od Einsteinovej, ktorej je špeciálnym prípadom". V skutočnosti, *matematický* model Newtonovej teórie sa dostane celkom presnou *matematickou* precedúrou (limitným prechodom $v/c \rightarrow 0$) z Einsteinovho modelu *špeciálnej* teórie relativity. Podobná formulácia platí pre prípad Einsteinovho modelu *všeobecnej* teórie relativity (gravitácie) či matematický model kvantovej fyziky. Teda Newtonova teória nie je natoľko špeciálnym prípadom Einsteinovej teórie, ale skôr z nej vyplýva: jej model je limitným prípadom Einsteinovho modelu v matematicky presne definovateľnom zmysle. Až potom vyplýva z podstaty matematického pojmu limita, že pre situácie kde je podiel v/c veľmi malý (rýchlosť objektu zanedbateľne malá proti rýchlosti svetla) nie je možné namerať rozdiel medzi tým, čo by malo vyplynúť z Newtonovho a čo z Einsteinovho modelu. Praktickú prednosť má v takých prípadoch Newtonov model, ktorý je matematicky oveľa jednoduchší.

[31] Pre matematika je mysliteľná situácia kde istá postupnosť konverguje k nejakému prvku, ktorý však nepatrí do daného priestoru (iba do, často umelo konštruovaného, zúplnenia tohoto priestoru): napr. postupnosť {1/n} kde priestorom je množina kladných čísiel. Podobne je mysliteľná — hoci celkom iste príliš zjednodušená — situácia kde rôzne teórie časom 'konvergujú' k niečomu, čo je mimo 'priestor poznateľného' (metódami prírodných vied). Porovnaj tiež model čiastočne usporiadanej množiny možných historických textov na danú tému navrhovaný vyššie, hoci v prípade modelov fyzikálneho sveta sa zdá byť pracovne potrebnejšia hypotéza *jednej* pravdy existujúcej mimo 'priestor poznateľného'.

Model newtonovskej fyziky ako limitný prípad einsteinovskej nie je nepodobný situácii v rámci klasickej mechaniky, kde matematika opisujúca pohyb hmotného bodu je limitným prípadom oveľa zložitejšej matematiky opisujúcej pohyb telesa s nenulovým objemom. Samotný pojem hmotného bodu, sa dostane ako limitný prípad hmotnej guľôčky s polomerom $r \to 0$, ale konštantnou hmotou. Iným príkladom, kde situácia je podobná, by bol model zemského povrchu ako roviny (nie rotačného elipsoidu), ktorý je praktický pre lokálne mapovacie potreby a matematicky ho možno vysvetliť ako dotyčnú rovinu k elipsoidu — teda zasa v istom zmysle limitný prípad 'správneho' modelu vo forme elipsoidu — ktorá sa od neho prakticky nelíši ak sa držíme dosť blízko bodu dotyku.

Mohlo by sa zdať, že ide iba o nepodstatný rozdiel vo formulovaní vzťahu Newton-Einstein. K akým čudným záverom sa možno dopracovať bez explicitného odvolávania sa na matematické modely daných teórií však svedčia riadky, ktoré následujú hneď za citovanou pasážou:[32]

But, the objection continues, no theory can possibly conflict with one of its special cases. If Einsteinian science seems to make Newtonian dynamics wrong, that is only because some Newtonians were so incautious as to claim that Newtonian theory yielded entirely precise results or that it was valid at very high relative velocities. ... Purged of these merely human extravagances, Newtonian theory has never been challenged and cannot be.

Some variant of this argument is quite sufficient to make any theory ever used by a significant group of competent scientists immune to attack. The much-maligned phlogiston theory, for example, gave order to a large number of physical and chemical phenomena. ... If these were the only phenomena that the phlogiston theorists had claimed for their theory, that theory could never have been challenged. A similar argument will suffice for any theory that has ever been successfully applied to any range of phenomena at all. (str. 99-100)

Rozdiel medzi prekonanou phlogistonovou teóriou a 'prekonaným' Newtonovym modelom je samozrejme práve v tom, že v prvom prípade neexistuje jednotný symbolizmus, v rámci ktorého by sa dal jasne vyjadriť vzťah starej phlogistonovej teórie k novej, Lavoisierovej, ako tomu je v druhom prípade kde starý model možno vidieť ako *matematicky presne definovaný* limitný stav nového modelu. Som si vedomý, že tu prikladám matematike, a jej sprostredkovateľskej službe v epistemologickej funkcii prírodných vied, privilegované postavenie. Toto by však mala byť celkom prijateľná situácia ak sa obmedzíme na fyzikálne odbory, kde je všeobecne uznávanou normou vedeckosti nejakej teórie práve jej schopnosť svoje predpoklady a závery matematicky jasne formulovať. Nie je to už tak jasné v oblasti biologických vied, hoci nedávne úspechy v oblasti genetiky svedčia i tu o väčšej dôležitosti matematickych modelov v aplikáciach, ergo i v pridružených filozofických otázkach, než by sme sa ešte donedávna boli nazdali.

[Kedysi medzi prvým a druhým vydaním Kuhnovej knihy som sa snažil pojmom *miera adekvátnosti matematického modelu* riešiť problém pravdivosti fyzikálnych teórií [*O gnozeologickom význame matematických modelov,* FILOZOFIA XXI, Bratislava 1966, str. 281-294]. Nechajúc stranou matematickú symboliku, ktorou som to chcel vyjadriť, pripomeniem, iba že tam rozoznávam vlastne dve miery adekvátnosti (matematického modelu pre daný komplex javov): *praktickú* a *teoretickú*. V prvej prevažuje hladisko jednoduchosti v druhej hladisko všeobecnosti, prvá je výrazom skôr praktickej úlohy matematického modelu, druhá epistemologickej. Takto možno tiež charakterizovať dve paralelné snahy fyziky: jednoducho a jednotne vysvetľovať fyzikálne javy. Napríklad pre komplex javov ktorými sa zaoberá bežná inžinierska prax je newtonovkský model najdekvátnejší, prevažuje jeho praktick miera adekvátnosti, hoci striktne povedané čo sa týka teoretickej adekvátnosti, by mal mať prednosť kvantový resp. einsteinovský model (čoho si inžinier bude vedomý ak by sa jeho komplex javov rozšíril o tie súvisiace s mikrosvetom či medzihviezdnymi letmi). Podobne pre lokálne

[32] Človeka napadajú dlhé filozofické a logické kotrmelce, dokonca ešte za našich čias, okolo Zenonovho aforizma o Achilesovi, ktorý nikdy nedohoní korytnačku. Jednoduchá odpoveď je pravda v tom, že starý Grék nepoznal pojem konvergentného nekonečného geometrického radu (časových intervalov), pojem, ktorý by mal byť jasný každému maturantovi dvadsiateho storočia.

mapovacie potreby je najadekvátnejši model zemegule ako roviny a pre kozmické mapovanie nanajvýš ako geometrický bod, hoci v oboch prípadoch je jasné, že rotačný elipsoid je teoreticky adekvátnejším (hoci nepraktickým, matematicky príliš zložitým) modelom.]

O tom k akým záverom, už veľmi blízkym k extrémnemu relativizmu jeho následovníkov, privádza Kuhna ignorovanie sprostredkovateľskej role matematických modelov, svedčia i tieto riadky:

Like the choice between competing political institutions, that between competing paradigms proves to be a choice between incompatible modes of community life. ... When paradigms enter, as they must, into debate about paradigm choice, their role is necessarily circular. Each group uses its own paradigm to argue in that paradigm's defence.

The resulting circulatry does not, of course, make the arguments wrong or even ineffectual. ... Yet, whatever its force, the status of the circular argument is only that of persuasion. It cannot be made logically, or even probabilistically compelling for those who refuse to step into the circle. ... As in political revolutions, so in paradigm choice — there is no standard higher than the assent of the relevant community. (str. 94)

Toľkoto azda stačí na tému Kuhnovho zastierania rozdielu medzi epistemologickou podstatou bádateľovej činnosti a kultúrnymi či sociálnymi danosťami jeho prostredia. Venovali sme jej toľko pozornosti, lebo v istom zmysle práve Kuhn predstavuje ten *paradigm change* k epistemologickému iracionalizmu nielen v súvislosti s praxou prírodných vied, ale aj v širšom slova zmysle, ktoré viedli k nástupu francúzskej školy Derridu a spol. A táto, ako sme už niekoľko razy boli povedali, dáva ideologický podklad súčasnej kríze našej západnej civilizácie.

Týmto by som aj ukončil kritickú časť tejto série. V ďalších pokračovaniach — pravdepodobne už iba v angličtine — pristúpim k pokusu načrtnúť niečo konštruktívnejšie na tému ako zachovať zachovateľné z našej kultúrnej tradície, toho čo sa donedávna celkom nekontroverzne nazývalo kresťanským západom, vrátane otázky či vôbec má zmysel o také zachovanie sa usilovať. Môže toto dedičstvo prežiť ako dôležitý a uznávaný spolutvorca novej, netriviálnej globalizovanej kultúry, ako jadro niečoho čo je schopné ďalšieho vývoja, ale súčasne je aj kritické voči postmodernistickému iracionalizmu a iným ilúziam a vylomeninám? Celkom iste nie ako norma, ktorej by sa mali podriadiť iné kultúry ako si to azda voľakedy predstavovali naši predkovia. Teda ani zachovanie historickej identity v strnulej forme, ale ani prerušenie či ignorovania kontinuity k historickým koreňom. Ak aj toto znamená konzervatizmus, nuž nech. Veľmi trefne takýto kritický konzervatizmus charakterizovala M. Schipanski (CDU): "Konservativ sein heisst nicht, den Wertewandel zu beklagen, sondern den Wandel zu werten." (FOCUS 13/2000).

Problém tento bude teda pozostávať z dvoch, navzájom na sebe závislých, častí:

(A) Do akej miery a v akej forme možno zachovať z našej tradície životaschopné prvky, ktoré organicky nadväzujú na hodnotové dedičstvo helénsko-judeo-kresťansko-osvietenské. Inými slovami, ako znovu-sformulovať našu kultúrnu identitu bez toho aby v nej prevládali nihilistické, sebapopierajúce prvky, ktoré sme tu kritizovali a ktoré ju robia pre vonkajší, nezápadný, svet tak neatraktívnou. Ale aj bez toho, aby reflektovali a pripúšťali iba jeden svetonázor, iba jedinú možnú interpretáciu tohoto dedičstva. Toto, pravda, neznamená, že pri takých konštrukciách či špekuláciach nebudem mať vlastné preferencie: pôjde iba o to, aby mnou navrhovaný postoj či prístup k problematike nebol v priamom rozpore s inými (rozumnými?) interpretáciami.

(B) Za predpokladu, že možno hovoriť o životaschopnej — teda ani fosilne konzervatívnej ani sebapopierajúco nihilistickej — kultúrnej identite západu, ako sa s touto spolupodielať na tvorení celosvetovej netriviálnej metakultúry, resp. ako jej prinavrátiť rolu príťažlivého vodcu (pravda,

už nie ‘absolutistického’) a ukazateľa cesty pre iné kultúry, ako to bolo v minulosti.

Musím sa poponáhľať s uistením, že si nerobím nároky, že by som poznal riešenie oboch týchto veľmi komplexných problémov. Účelom tejto práce bolo iba čo možno koherentne načrtnúť súčasnú kritickú situáciu a tým poukázať na potrebu hľadať východisko. Ak vôbec, snažil som sa argumentovať proti *laisser-faire* riešeniu, ktoré vedie ku ‘kultúrnej džungli’, v ktorej silnejší požiera slabšieho, vulgárne verzie pop-kultúry udúšajú kultúry s tradičnými koreňami, kde komerčné záujmy ruku v ruke s *political correctness* diktujú morálne hodnoty, kde peňažná moc za médiami rozhoduje, ktorý názor je legitimný, oprávnený, a zasluhuje publicitu, kde zdokonalené psychologické metódy stvárňujú myslenie konformistov a znechucujú či odradzujú nekonformistov, atď.

V ďalších prácach — opakujem, už iba v angličtine — sa najprv pozrieme na možné modely budúceho vývoja od rôznych autorov a pokúsime sa ich zhrnúť pod jednu, akiste už iba veľmi abstraktnú, spoločnú strechu. Matematika — ktorej funkciu ako symbolického pozadia na ktorom možno zrovnávať rôzne modely fyziky som tu tak obraňoval — bude naďalej hrať svoju úlohu. Samozrejme, už nie ako symbolické pozadie, iba ako ‘myšlienkový katalyzátor’ pri usporadúvaní informácií, ktoré poskytujú spoločenské vedy. Pre úlohu symbolického pozadia, proti ktorémy by bolo možné porovnávať a vyhodnocovať rôzne možnosti kultúrnych paradigmov, bude treba hladať niečo iné.

V porovnaní s Kuhnom bude mojou snahou nájsť prístup v istom zmysle *recipročný*: Kuhn priniesol hodnotné nové pohľady do filozófie prírodných vied a môže byť kritizovaný iba do tej miery do akej chcel použiť svoje pohľady aby nahradil poznatky (o vnútornej logike vedeckého poznávacieho procesu), ktoré zo svojej východzej pozície historika nemohol vidieť. O čo sa pokúsim bude, vychádzajúc zo spôsobu myslenia vlastného matematikovi, poskytnúť pohľad či pohľady na aspekty spoločenských vied, ktoré majú nejaký vzťah k možným modelom novej, globálnej, kultúry či metakultúry. Bez toho, aby tieto pohľady chceli nahradiť iné pohľady či poznatky, vrátane samozrejme takých, ktoré nie sú inšpirované matematickým myslením.

Príloha

George Virsik, **V zajatí negativizmu a relativizmu: Naše kultúrne dedičstvo v kríze**

Niektoré definície pojmu kultúra

Webster's Third New International Dictionary of the English Language (Encyclopaedia Britannica 1996) má niekoľko 'definícií' slova *culture*, ktoré tu prichádzajú do úvahy:

(a) the total pattern of human behaviour and its products embodied in thought, speech, action and artifacts and dependent upon man's capacity for learning and transmitting knowledge to succeeding generations through the use of tools, language and systems of abstract thought;

(b) the body of customary beliefs, social forms and material traits constituting a distinct complex of tradition of a racial, religious or social group <a nation with many cultures>;

(c) complex of typical behaviour or standardized social characteristics peculiar to a specific group, occupation or profession, sex, age, grade or social class <youth culture>.

Kultúrou podľa (a) je napríklad *Western culture*, zatiaľčo typickým príkladom kultúry podľa (b) je *ethnic culture*, teda po slovensky národná kultúra. Kultúrou vo zmysle (c) sme sa v tejto rozprave nezaoberali. Bassam Tibi tiež hovorí, že "Der Islam ist eine Zivilisation die sich aus zahlreichen Kulturen zusammensetzt." a ďalej ešte jasnejšie "Kulturen sind immer lokal und beziehen sich auf eine sozial bedingte Sinnstiftung, die sich stet in einem lokalen Rahmen vollzieht. Ähnlich gelagerte Kulturen können sich jedoch zu einer einheitlichen Zivilisation überregional groupieren." (*Europa ohne Identität,* str. 249). Má teda pod slovom *Zivilisation* asi na mysli vyššie definovanú kultúru podľa (a) a pod (dielčimi) kultúrami rozumie zrejme kultúry podľa (b). Naproti tomu Webster slovo *civilization* 'definuje' hlavne iba ako odvodeninu termínu *civility*, doslova

> an ideal state of human culture characterized by complete absence of barbarism and non-rational behaviour, optimum utilisation of physical, cultural, spiritual and human resources and perfect adjustment of an individual within the social framework vrátane formy a particular state or stage of human advance toward civilization (the culture characteristic of a particular time or place, ako v <medieval civilisation>".

Teda vždy ako iba ideálny stav a zrejme toto Tibi nemal na mysli. Nielen jeho ale napr. aj Toynbeeho aj Huntingtonova "civilizácia" skôr odpovedá Websterovej 'definícii' kultúry podľa (a).

Takisto *Duden: Deutsches Universal Wörterbuch A–Z* (Dudenverlag 1996) 'definuje' slovo *Kultur* ako

(a) Gesamtheit der geistigen, künstlerischen, gestaltenden Leistungen einer Gemeinschaft als Ausdruck menschlicher Höherentwicklung <die Abteilung für Kultur>;

(b) Gesamtheit der von einer bestimmten Gemeinschaft auf einem bestimmten Gebiet während einer bestimmten Epoche geschaffener, charakteristischen geistigen, künstlerischen, gestaltenden Leistungen <abendländische Kultur>.

Tu je ešte ťažšie rozhodnúť či civilizáciu v Tibiho (a Toynbeeho a Huntingtonovom) zmysle treba rozumieť ako kultúru podľa (a) či podľa (b). Lebo *Zivilisation* v Dudenovom zmysle — *Gesamtheit der durch den technischen und wissenschaftlichen Fortschritt geschaffenen und verbesserten Lebensbedingungen* — sem takisto nie dobre pasuje.